

ΤΟ ΑΜΦΙΛΑΦΕΣ
ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ
ΛΕΞΕΩΝ

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ν. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΑΜΦΙΛΑΦΕΣ
ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ
ΛΕΞΕΩΝ

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ν. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΥ
Δρος Θεολογίας

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΣΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΥ ΤΟΥ ΤΥΦΛΟΥ (TOURA)

*Ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί,
καὶ ἄνθος ἐξ αὐτῆς Χριστέ, ἐκ
τῆς παρθένου ἀνεβλάστησας
ἐξ ὄρου ὁ αἰνετός,
κατασκίου δασέος,
ἦλθες σαρκωθείς
ἐξ ἀπειράνδρου, ὁ ἄϊλος
καὶ Θεός. Δόξα
τῇ δυνάμει σου Κύριε.*

*Κανὼν Χριστουγέννων
ῶδή δ' Εἰρμός*

Πρόλογος

Ἡ πολυετής ένασχόλησή μου με τὰ χειρόγραφα τῆς *Toura*, τοῦ Δίδυμου τοῦ *Τυφλοῦ* ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀπέφερε ὡς πρῶτο καρπὸ τῆ μελέτη με τὸν τίτλο «*Τὸ ὑπόμνημα “εἰς τὴν Γένεσιν” Toura, τοῦ Δίδυμου τοῦ Τυφλοῦ*», ἡ ὁποία καὶ ἐγκρίθηκε ὡς διατριβὴ ἀπὸ τὸ Τμῆμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τότε στράφηκε πρὸς τὰ φιλολογικὰ καὶ γραμματολογικὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ συγγραφέα, τὰ ὁποία καὶ ἀνάδειξε στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἐρευνητῆ.

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

A. TOURA

- GenT*: Ὑπόμνημα εἰς τὴν Γένεσιν.
HiT: Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰώβ.
EcclT: Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν.
PsT: Ὑπόμνημα εἰς τοὺς Ψαλμούς.
ZaT: Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ζαχαριάν.

B. Ἄλλες συντμήσεις

- BEIΠ* Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων (ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), Ἀθήνα 1955 ἔξ.
CCL Corpus Christianorum, series latina, Turnhout.
CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien.
DSp Dictionnaire de Spiritualité, Paris.
EΦ Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, Ἀλεξάνδρεια.
GCS Die Griechischen Christlichen Schriftsteller, Berlin.
ΚΔ Καινὴ Διαθήκη.
ΠΔ Παλαιὰ Διαθήκη.
PG J.-P. Minge, Patrologie cursus completus, series Graeca, Paris 1857-1866.
PL J.-P. Minge, Patrologie cursus completus, series Latina, Paris 1844-1855.
RB Revue biblique, Paris.
RHE Revue d' Histoire Ecclesiastique, Louvain.
RHPR Revue d' Histoire et de Philosophie religieuse, Strasbourg.
RHR Revue d' Histoires des Religions, Paris.
RSR Recherches des Science Religieuses, Paris.
SC Sources Chretiennes, Paris 1941, ἔξ.
SP Studia Patristica (TU), Berlin.
TU Texte und Untersuchungen, Leipzig-Berlin.
VC Vigiliae Christianae, Amsterdam.
Vet. Chr. Vetera Christianorum, Bari.

Ἐκ τούτου πού καταπιείσθηκα μὲ αὐτὸν τὸν παρεξηγημένον ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα, κατανόησα ὅτι, παρὰ τὴν φιλότιμον προσπάθειαν ὅλων τῶν μελετητῶν, ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς θεολογικῆς σκέψεως του, παραμένει ἀδιακρίβωτη. Γι' αὐτὸ καὶ πάντα μὲ συνείχε φόβος στὴ σκέψην νὰ ἐπιχειρήσω μιὰ ἀποτίμησιν τῆς θεολογικῆς του προσφορᾶς. Παρὰ ταῦτα, διακινδυνεύοντας νὰ ἀποτύχω, τολμῶ σήμερον νὰ παρουσιάσω τὰ συμπεράσματα μιᾶς ἀναζήτησης, μέσα στὸ λαβύρινθος τῆς ἐξηγητικῆς ἀφθονίας, τῆς βαθύτερης στάσεως τοῦ μπροστὰ στὸν Κόσμον, τῆς *Γραφῆς* καὶ τοῦ Θεοῦ.

Μὲ ἐκπλήξην διαπίστωσα ὅτι μπροστὰ καὶ στὰ τρία αὐτὰ μεγέθη ἴσταται μὲ δέος. Προσπαθεῖ νὰ κατανόησιν ὅσα τοῦ προσφέρονται ὡς γνώση, χωρὶς νὰ ἀγνοεῖ ὅτι ὅλα εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ κατανοήσῃ. Ἡ ἀδυναμία του αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ μιὰ «*ποικίλη*» ἐρμηνευτικὴν, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος ὀνομάζει «*ἀμφιλάφεια*» λέξεων. Κατανόησε δηλαδὴ τὸ ἀπλό, αὐτὸ πού οἱ αἰρετικοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ κατανοήσουν, ὅτι οἱ λέξεις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδώσουν τὴν οὐσίαν ὅλων τῶν πραγμάτων, καὶ μάλιστα τὴν οὐσίαν τῶν νοητῶν, εἴτε αὐτὲς οἱ λέξεις ὑπάρχουν στὴ *Γραφή* εἴτε δίνονται ὡς ἀποκαλυπτικὸν χάρισμα τοῦ Θεοῦ σὲ λίγους.

Ἡ θεολογία, προτείνει, ὀφείλει σὰν *κατάσκιον* δένδρον νὰ χρησιμοποιεῖ πλῆθος λέξεων καὶ ἐννοιῶν προκειμένου νὰ φανερώσῃ τὴν ἐσώτατην ἀλήθειάν της. Ἡ χρῆσις μόνον μιᾶς λέξεως, ἑνὸς μόνου ὄρου, μονοσήμαντα καὶ μονοδιάστατα, ὅπως προσπαθοῦσαν νὰ ὀρίσουν τὸ Θεὸν οἱ αἰρετικοί, ἀποξηραίνει τὴν θεολογίαν, ἡ ὁποία χάνει ἔτσι τὴν «*λάσειον*» μορφὴν της. Ἡ *ἀμφιλάφεια* ὁμῶς τῶν λέξεων στὴ θεολογίαν καὶ στὴν ἐνανθρώπησιν ἀποτελεῖ τὸ κλειδί τῆς ἀνεκτίμητης προσφορᾶς τοῦ Δίδυμου στὴν ἐποχὴν του, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐκκλησίαν γενικότερα.

Ἡ ἐργασία βασιζέται στὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν *Γένεσιν*, τὸ ὁποῖον στάθηκε καὶ ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἔρευνα. Ἐπειδὴ τὸ ἔργον αὐτὸ σώζεται σὲ κακὴν κατάστασιν, ὅπου κριθῆκε ἀναγκαῖον, χρησιμοποιήθησαν καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τοῦ συγγραφέα.

Ὅσο μελετᾷ κανεὶς τὰ ἔργα τοῦ Δίδυμου, τόσο δικαιώνεται ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ, πού τὸν χαρακτήρισε «*πρόμαχον*» τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ἡ φυσικὴ του ἀδυναμία δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ ἀποκτήσῃ τοὺς κατὰλληλους ὀφθαλμοὺς «*δι' ὧν Θεὸς θεωρεῖται*». Αὐτοὶ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀνέλθῃ στὸ *κατάσκιον* ὄρος, δηλαδὴ στὸν «*περὶ Τριάδος καὶ ἐνανθρωπήσεως*» λόγον, τὸν ὁποῖον καὶ παρέδωκε στὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ὡς *ἀμφιλαφές* δένδρον καὶ *εὐσχιόφυλλον*, ἀντίθετον μὲ ὅλους τοὺς αἰρετικοὺς πού περιορίζονταν σὲ μιὰ μόνον λέξιν-ὄρον, γιὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ὁποίου ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ζυγομαχήσουν μὲ ὅλους.

ΜΕΡΟΣ Α
Η ΑΜΦΙΛΑΦΕΙΑ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΓΡΑΦΗ

1. Τὰ ὀνόματα καὶ ἡ Γραφή¹

Ἡ Γραφή, καὶ ἰδιαίτερα ἡ Π. Διαθήκη, μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Θεὸς καὶ δημιουργήσε τὰ πράγματα καὶ ἀρκετὰ ἀπ' αὐτὰ ὁ ἴδιος τὰ ὀνοματοθέτησε.² Ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἀδάμ ἔλαβε τὰ ὀνόματα τῶν κτισμάτων ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεό.³ Ἡ σημασία τῶν ὀνομάτων στὴ Γραφή ἀπέκτησε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ αὐτὸ καὶ ἡ στροφή τῆς ἔρευνας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση εἶναι πλήρως δικαιολογημένη καὶ ἐπιβεβλημένη.⁴

Τὸν τέταρτο αἰώνα τὸ πρόβλημα τέθηκε μὲ μεγαλύτερη ἐνταση ἀφοῦ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν αἰρετικῶν ὁμάδων πρόβαλλαν τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὰ ὀνόματα ποῦ ἀποδίδουν στὸν Πατέρα, π.χ. «ἀγέννητος», τὰ ἔχουν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεό «ἐξ' ἀποκαλύψεως», ὅταν αὐτὰ δὲν ὑπῆρχαν στὴ Γραφή.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀέτιος παρουσίασε σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του ἓνα «παλαιὸν σόφισμα», σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο «τὰ ἀνόμοια κατὰ τὴν φύσιν ἀνομοίως προφέρεσθαι καὶ ἀνάπαλιν τὰ ἀνομοίως προφερόμενα, ἀνόμοια εἶναι κατὰ τὴν φύσιν».⁵ Αὐτὴ ἡ πεποίθησις εἶχε τὴν ἐπίδρασή της στὴν ἐξη-

1. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου «ὄνομα» στὴν Π.Δ. & Κ.Δ. βλ. τὸ λῆμμα «Nom» στὸ DS τὸμ. 11 (1981) 398-410 καθὼς καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Ο. MERLIER, «Ἄνομα, ἐν ὀνόματι» στὸ Rev. E.G. 47(1934) 180-204.

2. Γεν. 1,1 «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»

Γεν. 1,5 «Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσεν νύκτα»

Γεν. 1,8 «Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανὸν»

Γεν. 1,10 «Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν»

Ψαλμ. 146,4 «Ὁ ἀριθμῶν πλήθῃ ἀστρῶν καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν».

3. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, Πρὸς Ἀντόλμκον Β, 13: PG 6, 1072. SC 20, 132. BEP. 5,31. Ὁ Θεόφιλος θεωρεῖ ἀκόμα καὶ ἐκφράσεις ὅπως Γεν. 2,19-20 «...καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδάμ, ἰδεῖν τί καλέσει αὐτὰ...», πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς ἐνδεικτικὲς τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ τὰ ὀνόματα αὐτὰ τὰ ἔλαβε ὁ Ἀδάμ ἀπὸ τὸ Θεό «ἐπεὶ τοι γε ἀνθρώπος οὐκ ἂν ἦδει καλεῖν τὸ φῶς ἡμέραν ... τὰ λοιπά, εἰ μὴ τὴν ὀνομασίαν εἰλήφει ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτὰ Θεοῦ».

4. Β. ΜΑΣΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ ὑπόμνημα «Εἰς τὴν Γένεσιν», Τουρα, τοῦ Δίδυμου τοῦ Τυφλοῦ. Φιλολογικὴ καὶ γραμματολογικὴ θεώρησις, (διδασκαρικὴ διατριβή), Ἀθήνα 1994, 150-151.

5. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος Β, 4: PG 32,73 Β. SC 17, 111. BEP. 52,233. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Θεοδώρητος Κύρου τὴ διδασκαλία αὐτὴ ὁ Εὐστάθιος Ἀρμενίας-Σεβαστείας τὴν ἀπέδωσε, σὲ σύνοδο ποῦ ἐγίνε στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Κωνσταντίνου, στὸν Εὐδόξιο τὸ Γερμανικέα, πρᾶγμα ποῦ ὁ ἴδιος ἀρνήθηκε καὶ ὑπέδειξε ὡς συν-

γητική μέθοδο τῆς *Γραφῆς* ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ «*αἰρετικοί*». Ἡ δογματικὴ κατοχύρωση τῆς διδασκαλίας τοῦ «*ἀνόμοιον*» τῶν αἰρετικῶν, δηλ. τῆς φύσεως τοῦ Πατέρα πρὸς ἐκείνη τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, στηρίζεται ἀκριβῶς στὴν διαφορετικὴ ἐκφορὰ τῶν ὀνομάτων «*ὡς οὖν ἔχουσιν αἱ φωναὶ πρὸς ἀλλήλας, οὕτως ἔξουσιν, φησί, καὶ δι' αὐτῶν σημαίνόμεναι φύσεις· ἀνόμοιον δὲ τὸ ἔξ οὗ τὸ δι' οὗ ἀνόμοιος ἄρα καὶ τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός*».⁶

Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ τὴν προέλευση τῶν ὀνομάτων, ἐὰν δηλ. αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν *Γραφή* ἢ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸ Θεό, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ αἰρεσιάρχες, ὑπῆρχε ἓνα διπτὸ πρόβλημα. Ἦταν ἀνάγκη νὰ λυθεῖ πρῶτα τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν ὀνομάτων ποὺ περιεῖχε ἡ *Γραφή* καὶ κατόπιν νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ ἀξιοπιστία καὶ ἡ γνησιότητα τῆς ἀποκαλύψεως.

Στὴ συνέχεια γίνεται προσπάθεια νὰ δεიχθεῖ ἡ πολλαπλότητα τῆς ἐρμηνείας τῶν ὀνομάτων στὴ *Γραφή*, ὅπως αὐτὴ φαίνεται στὰ ἔργα τῆς *Τουρά* τοῦ Δίδυμου, μὲ βάση πάντοτε τὸ ὑπόμνημα στὴ *Γένεση*.

α. Ὀνόματα «κατ' οὐσίαν» καὶ ὀνόματα «κατὰ σχέσεις»

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ διάκριση τὰ ὀνόματα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν, γιὰ νὰ δηλώσουν, εἴτε τὴν κοινωνία ὀνόματος καὶ οὐσίας (φύσεως-πράγματος), ὅποτε ὀνομάζονται συνώνυμα, εἴτε τὴν κοινωνία μόνο τοῦ ὀνόματος καὶ ὄχι καὶ τῆς οὐσίας (φύσεως-πράγματος), ὅποτε ὀνομάζονται ὁμώνυμα.⁷ Τὴ διάκριση αὐτὴ τηροῦσαν στὴν ἐρμηνευτικὴ τους οἱ ἄρειανοί, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα στὸν *Ἰώβ* τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ νεοαρειανοῦ ποὺ ἐκδόθηκε πρόσφατα.⁸

τάκτη τῆς ἐπιστολῆς τὸν *Ἀέτιο* (PG 82, 1968). Ὁμοίως ὁ *Σερᾶς* (πιθανῶς ἄρειανός) καταλόγησε στὸν *Ἀέτιο* «*καὶ ἄλλην ἀλαζονείαν μανιώδη... Ἐφασκε γὰρ αὐτόν... ὅσαπερ ὁ Θεὸς ἀπέκρινεν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων μέχρι νῦν, ταῦτα ἀποκεκαλύφθη αὐτῷ διαβεβαιουῦσθαι*»: PG 82, 1072 κ.έ.

6. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* Β, 4: PG 32,73B. SC 17,111. BEP. 52,233.

7. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Κατηγορίαι* 1,3 συνώνυμα «*ὡν τὸ ὄνομα κοινόν καὶ ὁ Λόγος τῆς οὐσίας ὁ αὐτός*», ὁμώνυμα τὸ ἀντίθετο.

8. DIETER HAGEDRON, *Der Hiobkommentar des ariens Julian*, Patristische Texte und Studien, Berlin 1973, σ. 68 «*ἀλλὰ δημιουργῶν οὐ πάντως τὰ ὁμώνυμα καὶ συνώνυμα εἶναι βούλεται, ἀλλὰ συνώνυμα μὲν ἐθέλει καλεῖσθαι ὡς ἄγγελον καὶ ἄγγελον (τὰ λειτουργικὰ πνεύματα), ὁμώνυμα δὲ ὡς ἄγγελον τὸν ἀσώματον καὶ ἄγγελον τὸν ἀποστελλόμενον ἄνθρωπον· ὡσπερ δὲ ἐνταῦθα κοινωνία μόνον ἐστὶν ὀνομάτων ἀλλ' οὐ κοινωνία φύσεων, οὕτω καὶ ἐπὶ σαπρίας καὶ φθορᾶς τῷ προσρῆματι γίνεται κοινωνία, οὐ μὴν καὶ τῷ πράγματι. Ὁ Θεὸς γὰρ ἔστιν ὁ τῶν πραγμάτων ποιητὴς καὶ τῶν τῆς οὐσίας ὀνομάτων ὀριστῆς*».

Ἡ ἐφαρμογή αὐτῆς τῆς διάκρισης στήν ἐξηγητική τῆς *Γραφῆς* γινόταν ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς ἄρειανούς, πράγμα πὸν σημαίνει, ὅτι τὰ ὀνόματα τῆς *Γραφῆς*, π.χ. «*Γῆ*» καὶ «*Οὐρανός*», μόνο μὲ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν, εἴτε δηλ. ὡς συνώνυμα εἴτε ὡς ὁμώνυμα.

Ἀντίθετα, ἡ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν ὀρθοδόξων, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ *Δίδυμου*, στοὺς ὅρους αὐτούς, στηρίζεται σὲ διαφορετικὲς ἐρμηνευτικὲς προϋποθέσεις, ὅπως θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ δειχθεῖ στὴ συνέχεια.

Τὸ βιβλίον τῆς *Γενέσεως* βεβαιώνει ὅτι «*Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*».⁹ Ὁ *Δίδυμος*, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ *Φίλων*, ἀλλὰ καὶ παλαιότερων ἐρμηνευτῶν τῆς *Γραφῆς*, χωρίζει τὰ δημιουργήματα (πράγματα) σὲ δύο κατηγορίες. Στὴν πρώτη κατηγορία, πὸν ἐκφέρεται μὲ τὸν ὄρο «*οὐρανός*», ἀνήκουν τὰ ἀόρατα, νοητά, μὴ βλεπόμενα, τὰ ἀσώματα. Στὴ δεύτερη, πὸν ἐκφέρεται μὲ τὸν ὄρο «*γῆ*», κατατάσσει τὰ ὄρατά, αἰσθητά, βλεπόμενα, τὰ σώματα.¹⁰

Ἡ συνωνυμία καὶ ἡ ὁμωνυμία ἰσχύουν μόνο γιὰ τὰ αἰσθητά. Ἀποδέχεται τὴ συνωνυμία τῶν αἰσθητῶν, δηλ. τὴν κοινωνία φύσεως-οὐσίας (πράγματος) καὶ ὀνόματος, ὅπως καὶ τὴν ὁμωνυμία, δηλ. τὴν κοινωνία τοῦ ὀνόματος καὶ ὄχι τοῦ πράγματος-οὐσίας. «*Καὶ γὰρ τῶ ὄντι ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν ἕκαστον τῶν ὀνομαζομένων ὄσον ξύλον μόνον τι σημαίνει...*».¹¹

Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὰ νοητά, τὰ μὴ βλεπόμενα, τὰ ἀόρατα, τὰ ἀσώματα. Στὰ ὀνόματα τῶν νοητῶν δὲν ἀκολουθεῖται αὐτὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ κατάταξη, γιὰ τὴν αὐτὴν κατηγορία τὰ ὀνόματα δὲν δηλώνουν τὴν οὐσία τους, ἀλλὰ τὴ «σχέση». Τὰ ὀνόματα στὰ νοητά ἀποτελοῦν ἀπλῆ «ἐπίνοια». «*Πολλάκις γὰρ ἡ ψυχὴ ποτὲ μὲν ἄμπελος, ποτὲ δὲ πρόβατον, ποτὲ δὲ νύμφη ἐν τῇ θείᾳ παιδεύσει λέγεται καὶ πρὸς ἕκαστον ἀκολουθῶς ἐπάγει τὰ ἐξῆς ὁ λόγος. Ὅτε γὰρ ἄμπελον αὐτὴν ὑποτίθεται λέγων (ᾠσὴ 10,1) τότε τοὺς διδασκάλους γεωργοὺς καλεῖ... ὅτε δὲ πρόβατον αὐτὴν ὀνομάζει, τοὺς διδασκάλους ποιμένας... οὐχ ὅτι αὕτη ἢ πρόβατον ἢ νύμφη ἢ ἄμπελος*

9. *Γεν.* 1,1.

10. ΔΙΑΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233,32. BEP 50,11 «...τοῦ Θεοῦ εἰς ὄρατά καὶ ἀόρατα φέρεται, τῶν μὲν ὄρατῶν τὰ σώματα, τῶν δὲ ἀοράτων τὰ ἀσώματα καὶ νοητὰ δηλούντων». Βλ. ALOYS KEHL, *Der Psalmenkommentar von Tura*, Quaternio IX (Pap. Colon. Theol. 1), koln-Orlando 1964 (PTA 8), σ. 196 «ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ... νοητῶν» Philonische Terminologie. Βλ. ΔΙΑΥΜΟΥ, *Εἰς τὸν Ἑκκλησιαστήν*. *EccI* T 1,22 BEP 47,180 «Λέγω, διττὴ ἐστὶν ἡ φύσις τῶν ὄντων "ὁ Θεός" δ' "ἐν αὐτῶ" ἐποίησεν "ὄρατά καὶ ἀόρατά". Καὶ ταῦτα τὰ "ὄρατά καὶ ἀόρατά", διαστέλλον ἅφ' ἑαυτῶν καὶ φανερῶν αὐτὸς ὁ ἀπόστολος λέγει: "τὰ βλεπόμενα προσκαίρα τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια"».

11. ΔΙΑΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 244,44. BEP 50,113.

ἔστιν».¹² Μὲ βάση αὐτὲς τὶς διακρίσεις προχωρεῖ νὰ δείξει τὴν ἀμφιλάφεια τῶν ὀνομάτων τῆς Γραφῆς.

β. Ἡ ἀμφιλάφεια τῶν ὀνομάτων «Γῆ» καὶ «Οὐρανός»

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ ὀνόματα τῆς Γραφῆς, ἀκόμα καὶ αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται στὰ αἰσθητά, δὲν φανερώνουν πάντοτε καὶ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, ἀποτελεῖ ἡ ἐξηγητικὴ μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ συγγραφεὺς στὰ ὀνόματα «Γῆ» καὶ «Οὐρανός». Τὰ ὀνόματα αὐτὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴ Γραφή στὰ χωρία Γεν. 1,1· 1,8 καὶ 1,10.

1. Γεν. 1,1 «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν».

2. Γεν. 1,8 «Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν».

3. Γεν. 1,10 «Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν».

Δυστυχῶς τὰ φύλλα τοῦ πάπυρου, 13A-B, 14A-B καὶ 15A-B, τοῦ ὑπομνήματος «Εἰς τὴν Γένεσιν» ὅπου ὁ Δίδυμος ἀναλύει, ἴσως διεξοδικά, τοὺς ὄρους «οὐρανός» καὶ «γῆ», βρῖσκονται σὲ πολὺ κακὴ κατάσταση.¹³ Εὐτυχῶς ὁμως γιὰ τὴν ἔρευνα, ὁ συγγραφεὺς μας ἀναγκάζεται στὰ φύλλα 29, 25-30,6 νὰ ἐπαναλάβει μὲ συντομία, ὅπως ἄλλωστε τὸ συνηθίζει, τὶς ἀπόψεις του καὶ ἔτσι μᾶς διευκολύνει νὰ γνωρίσουμε τὶς ἐρμηνευτικὲς του προσεγγίσεις στὸ θέμα ποὺ ἐρευνᾶται, δηλ. στὸ χωρίο Γεν. 1,10, «Ὡσπερ ἐλέγομεν ὅτι ἡ ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ οὐρανοῦ γενομένη γῆ αὐτὸ τοῦτο εἶχεν ὄνομα καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτὸ τοῦτο, τὸ δὲ μετὰ τὸν ἐν ἀρχῇ οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν γενόμενον στερέωμα μὲν ἔστιν κυρίως, ἐπὶ κλίην δὲ οὐρανός, οὕτω καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ γεγομένου οὐρανοῦ γῆ αὐτὸ τοῦτο καλεῖται, περὶ δὲ ἧς νῦν λέγεται, αὕτη ξηρὰ ὄνοματι προσαγορεύεται, ἐπὶ κλίην δὲ γῆ· Ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν. Ὡς εἴρηται Ἐκάλεσεν τὸ στερέωμα οὐρανόν».¹⁴ Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ διαπιστώνον-

12. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233,202.. BEP 50,65. – *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PsT III, 68-70. BEP 40,101 «ἐπὶ τῶν νοητῶν δὲ δυνατὸν κατὰ σχέσεις διαφόρους καὶ ἐπινοίας, ἀμέλει ... ὅταν ἡ ψυχὴ ... καὶ ἂν γεωργῇ ἑαυτὴν ὡς φυτὸν, οὐκ ἔστι ἄλλο τὸ φυτὸν καὶ ἄλλος ὁ γεωργός, τῇ ἐπινοίᾳ δὲ μόνῃ ἢ διαφορᾷ εὐρίσκεται».

13. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 54-56. BEP 50, 17-18.

«... τῆς γῆς ἕτερος

... εἴρηται ὁ κυρίως

... οὐρανός ὀνομάσθη ἑκα-

... οὐρανόν τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ γε-

... προεπινοούμενον

... οὐρανόν ἔστιν ἀπό...

.....».

14. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 29, 25-30,6. BEP 50,28.

ται τρεῖς ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις τῶν ὀνομάτων «οὐρανός» καί «γῆ» πού ἐξετάζονται, οἱ ὁποῖες καί θά μᾶς ἀπασχολήσουν στή συνέχεια.

I. Οὐρανός:

1. *Γεν. 1,1* «Ὁ ἐν ἀρχῇ» γενόμενος οὐρανός αὐτό τοῦτο» εἶχεν ὄνομα.
2. *Γεν. 1,6* «Τὸ μετὰ τὸν ἐν ἀρχῇ» γενόμενον στερέωμα» ἔστιν κυρίως.
3. *Γεν. 1,7* Αὐτὸ πού τώρα ὀνομάζεται «οὐρανός» (*Γεν. 1,7*) ἐπίκλην ὀνομάζεται.

II. Γῆ:

1. *Γεν. 1,1* Ἡ ἐν ἀρχῇ» γενομένη γῆ «αὐτό τοῦτο» εἶχεν ὄνομα.
2. *Γεν. 1,7* Ἡ μετὰ τὴν ἐν ἀρχῇ» γενομένη γῆ «ξηρὰ» προσαγορεύεται.
3. *Γεν. 1,10* Αὐτὸ πού τώρα ὀνομάζεται «γῆ» (*Γεν. 1,10*) ἐπίκλην ὀνομάζεται.

Ἐπομένως ὁ Δίδυμος δέχεται τρεῖς ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα (οὐσία). Αὐτὲς οἱ προσεγγίσεις, ἂν καὶ ἀναφέρονται στὸ ἴδιο πρᾶγμα, δηλώνουν ἢ κάθε μία τῆ «διαφορετικῆ» κατάστασή του.

Ἡ πρώτη περίπτωση, ἡ «ἐν ἀρχῇ» κατάσταση, ἡ ὁποία δηλώνεται μὲ τὴν ἔκφραση «αὐτό τοῦτο», εἴτε τοῦ οὐρανοῦ εἴτε τῆς γῆς, ἀφορᾷ σὲ μία «ιδεατή» ἢ νοητὴ κατάσταση τῶν δύο αὐτῶν πραγμάτων δηλ. ἀναφέρεται σὲ οὐσία νοητὴ, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τὰ δύο ἐκφέρονται μὲ ὀνόματα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τῆ φύση.

Ἐξέτασσουμε ἰδιαίτερα τὸν ὄρο «γῆ» τῶν *Γεν. 1,1* *Γεν. 1,8* καὶ *Γεν. 1,10*. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος «γῆ». Παρὰ τὴν κοινὴ ὀνομασία, ἡ λέξις φανερώνει διαφορετικὲς οὐσίες, χωρὶς νὰ ἐφαρμόζεται ἢ ἀρχὴ τῆς ὁμωνυμίας. Καὶ τοῦτο γιατί, ἂν καὶ τὸ *Γεν. 1,1* δηλώνει τὴ δημιουργία τῆς γῆς ἀπὸ τὸ Θεό, ὁ συγγραφέας δὲν τὸ ἐκλαμβάνει ὡς νὰ πρόκειται περὶ τῆς αἰσθητῆς-βλεπομένης γῆς. Ἡ γῆ τοῦ *Γεν. 1,1* ταυτίζεται μὲ τὴν ἀσώματη γῆ, τῆ μὴ βλεπόμενη. Τοῦτο συμβαίνει γιατί ὁ ὄρος «γῆ» συνδέεται μὲ τίς λέξεις «ἐν ἀρχῇ» καὶ «ἐποίησεν». Μὲ τὴ λεκτικὴ αὐτὴ ἔκφραση δὲν δηλώνεται ἡ σχέση. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὀνόματος «γῆ» στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι «ἀπολελυμένη» δηλ. ἄσχετη, πρᾶγμα πού φανερώνει ὅτι ἡ λέξις «γῆ» τοῦ *Γεν. 1,1* ἀναφέρεται σὲ ἰδεατὴ κατάσταση τῆς γῆς.

Ἀντίθετα, ἡ λέξις «ξηρὰ» τοῦ *Γεν. 1,7* ἀναφέρεται σὲ «κυρίως» ὄνομα, πρᾶγμα πού σημαίνει, ὅτι τὸ ὄνομα ἀναφέρεται σὲ οὐσιώδη κατάσταση τῆς γῆς. Τὸ ὄνομα «γῆ» τοῦ *Γεν. 1,10* ἀναφέρεται σὲ «ἐπίκλην» κατάσταση, σὲ «σχέση-πρὸς τι» δηλ. σὲ ιδιότητα.

Τὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση διαπιστώνουμε καὶ στὸν ὄρο «οὐρανός» τοῦ Γεν. 1,1.

Ἐξ ὄρου «οὐρανός», ὁ «ἐν ἀρχῇ», ἐκφέρεται «ἀπολελυμένως» καὶ αὐτὸ δηλώνεται μὲ τὴ λεκτικὴ ἐκφορὰ «αὐτὸ τοῦτο», πρῶγμα πού παραπέμπει στὴ νοητὴ κατάστασή του. Ὁ ὄρος «στερέωμα» τοῦ Γεν. 1,6 ἀναφέρεται σὲ «κυριώς» κατάσταση, δηλ. οὐσιώδη, καὶ ὁ ὄρος «οὐρανός» τοῦ Γεν. 1,8 σὲ «ἐπίκλην» κατάσταση, δηλ. σὲ σχέση ἢ σὲ ιδιότητα.¹⁵

Πράγματι, καὶ σὲ ἄλλα ὑπομνήματα τῆς Toura ἀκολουθεῖται ἡ ἴδια ἐρμηνευτικὴ τακτικὴ. Ἡ ἐκφραση «αὐτὸ τοῦτο» π.χ. γιὰ τὸν «οὐρανό» καὶ τὴ «γῆ» σὲ κατάσταση ἰδεατῆ, νοητῆ, ἢ αἰτίας, χρησιμοποιεῖται καὶ στὸ ὑπόμνημα στοὺς Ψαλμοὺς. Ἡ «ἀπολελυμένη» ἐκφορὰ τῶν ὄρων δηλώνει στὴ Γραφὴ δημιουργία καὶ ὄχι «ποίησιν», ὑποστηρίζει ὁ συγγραφέας, ἄσχετα ἂν τὸ ῥῆμα τοῦ Γεν. 1,1 εἶναι «ἐποίησεν».

«Οὐκ αἰεὶ τὸ γενέσθαι γένεσιν σημαίνει: ... εἶπον καὶ ἄλλοτε ὅτι τὰ ῥήματα τὰ γένεσιν ὑποβάλλοντα ἐὰν ἀπολελυμένως λέγεται, δημιουργίαν σημαίνει: «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο», ἀντί «τοῦ πάντα δι' αὐτοῦ ὑπέστη»: «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Οὐκ εἶπεν «τί ἐποίησεν», ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο «οὐρανὸν καὶ γῆν».¹⁶

15. J.G.M. VAN WINDEN, *Didyme l'Aveugle sur la Genèse 1,10*, à propos d'une première édition, στὸ *Vigiliae Christianae* 32 (1978) 60-65. «*Le but de cette exégèse est de montrer que deux terres de Gen. 1,1 et de 1,10 ne sont pas les mêmes, bien qu'elles portent le même nom*». Ἡ ἐκφραση «αὐτὸ τοῦτο» μελετήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο συγγραφέα στὸ ἴδιο ἄρθρο. «*On a observé que dans les deux textes concernant la terre de Gen. 1,1, 1,10 l'auteur traduit αὐτὸ τοῦτο par l'adverbe «bien*». Mais cette expression a un autre sens; elle sert à pour préciser le mot auquel elle ajoute. On peut la traduire par «*précisément, tout «Curl*», ou par «*cela et rien d'autre*»... Pour un autre exemple très frappant, voyez Porphyre, Sur le Parménide, fr XIV, 12 (βλ. P. HADOT, Porphyre et Victorinus II, σ. 110, et m. compte rendu, Vig. Chr. 24 (1970) 75.

«*Ἐν ὃ καὶ ἀπλοῦν <τὸ αὐτὸ τοῦτο> διωγῶς ἐνεργεῖα ἑαυτοῦ διαφέρει καὶ ὑπάρξει, καὶ κατὰ ἄλλο δὲ ἑαυτοῦ διαφέρειν... Ἐν μὲν οὖν ἔστιν καὶ ἀπλοῦν κατὰ τὴν πρώτην καὶ «αὐτὸ τοῦτο» αὐτοῦ τὸ (α)ουτου ἰδέαν, δύναμις ἢ ὅτι καὶ χρῆ ὀνομάζειν ἐνδείξεως χάριν, οὐχ ἔν δὲ οὐδὲ ἀπλοῦν κατὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ζώην <καί>, τὴν νόησιν».*

Ἐπισημαίνω ὁ ἐκδότης P. HADOT: «*Lui-même, c'est la forme première et originale d'Un-Êtant, c'est-à-dire finalement son idée, sa préexistence, je pense qu'αὐτὸ τοῦτο est ici un accusatif de relation*» σ. III σημ. 3. Περισσότερα γιὰ τὴν ἐκφραση «αὐτὸ τοῦτο» βλ. στὸ HiT III, σ. 245 Anm. 65 ἀπὸ τοὺς HAGEDORN-KEOENEN.

16. ΔΙΑΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*. PsT II, 238. BEP 46,78.

Ἡ ἔκφραση, λοιπόν, «ἐποίησεν» τοῦ *Γεν. 1,1* λαμβάνεται ὡς ἐνδεικτικὴ τοῦ γεγονότος τῆς δημιουργίας «καὶ εἰς τὸ εἶναι παραγωγῆς» ἢ ὁποῖα συμφωνεῖ μὲ τὴν ἔκφραση «ἐν ἀρχῇ», ποὺ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν φανερώνει χρόνον, ἀλλὰ αἰτία. «Τὸ τῆς ἀρχῆς ὄνομα οὐχ ἓν ἀλλὰ πολλὰ σημαίνει: ... ἐν αἰτία ὑπῆρχεν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, τῆς σοφίας αἰτίας τῆς ὑπάρξεως καὶ αὐτῶν κατάστασης».¹⁷

Αὐτὴ ἡ διδασκαλία ἀναλυτικὰ βρίσκεται στὰ φύλλα τοῦ πάπυρου τοῦ ἔργου τοῦ *Εἰς τὴν Γένεσιν*, 14B,-15A, 11, τὰ ὁποῖα ὁμως, ὅπως σημειώθηκε, σώζονται σὲ κακὴ κατάστασιν. Ὁ συνδυασμὸς τῶν χωρίων *Ἰωάν. 8,23 Ἐβρ. 8,5 Ἑξ. 24,4* μᾶς ὁδηγεῖ μὲ εὐχέρεια στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀποδέχεται δύο «γενόμενα». Τὸ πρῶτο γίνεται ἀχρόνως, «ἐν ἀρχῇ», καὶ μ' αὐτὸ δείχεται ἡ «εἰς τὸ εἶναι παραγωγή», ἢ δημιουργία. Τὸ δεύτερο «γενόμενον» εἶναι αὐτὸ ποὺ «νῦν» γίνεται, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἔχει διάφορες μορφές, δηλώνει ὁμως τὴν «ἐν χρόνῳ» σχέση τοῦ πράγματος (οὐσίας) μὲ ἄλλα πράγματα. Τὰ ρήματα «ἐποίησεν» καὶ «ἐκάλεσεν» δηλώνουν τότε τὸ «ἀπέδειξεν» δηλ. τὴν σχέση ποὺ ἔχουν τὰ πράγματα, ἢ τὴν ιδιότητα ποὺ ἀπέκτησαν καὶ ὄχι τὴν οὐσία τους.¹⁸

Συμπερασματικά:

1. Τὸ ρῆμα «ἐποίησεν» τοῦ *Γεν. 1,1* ἀναφέρεται σὲ οὐσία νοητὴ καὶ γι' αὐτὸ τὰ ὀνόματα «οὐρανός» καὶ «γῆ» τοῦ *Γεν. 1,1* δὲν ἐκφράζουν τὴν οὐσία τους, ἀλλὰ δείχεται μ' αὐτὰ ἡ οὐσίωσις ἢ «εἰς τὸ εἶναι παραγωγή τῶν ὄντων».

2. Τὸ «γενηθήτω στερέωμα» τοῦ *Γεν. 1,6* καὶ «ὄφθῆτω ἡ ξηρά» τοῦ *Γεν. 1,10* ἀναφέρονται στὰ εἶδη ποὺ τώρα ὑπάρχουν καὶ ἐκφράζουν τὰ ὀνόματα αὐτὰ τὴν οὐσία τους.

3. Τὸ «ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν» τοῦ *Γεν. 1,8* καὶ τὸ «ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν» τοῦ *Γεν. 1,10* σημαίνουν τὶς ιδιότητες ποὺ ἀπέκτησαν αὐτὰ σὲ σχέση μὲ τὴν ἀποστολὴ καὶ τὴν λειτουργία τους.

Ἡ ἔφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς στὴν περίπτωσιν τῆς διαμάχης γιὰ

17. ΔΙΑΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 232, 32. ВЕП. 50,11. Αὐτὴ ἡ ἰδεατικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου διδάσκει σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν ἔργων τῆς Toura. Βλ. ALOYS KEHL, *Der Psalmenkommentar von Toura*, Quaternio IX, σ. 178-182: 12,7-19: «Ὁ λόγος αἱ ἰδέαι τῶν αἰσθητῶν, αἱ νοήσεις καὶ αἱ βουλήσεις Θεοῦ. Τὰ αἰσθητὰ ὄντα, ἐὰν θελήσεις ἄραι τὸν λόγον οὐχ ὑφίστανται τὰ ὄντα».

18. ΔΙΑΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233,50. ВЕП. 50,16. «Σημαίνει γὰρ ποτὲ καὶ τὸ “ἐποίησεν” ἀντὶ τοῦ ἀπέδειξεν... (Ἰωάν. 10,33) ἀντὶ τοῦ “ἀποδεικνύεις” τὸ ποιεῖς λέγοντες... ἐνταῦθα τὸ “ποιοῦμεν” τὸ ἀποδείκνυμεν σημαίνοντος».

τὰ ἴδια ρήματα στὴν περίοδο τῆς ἀρειανικῆς ἔριδας εἶναι προφανῆς. Ἐὰν γιὰ τὰ ὀνόματα «γῆ» καὶ «οὐρανός» τῆς Γραφῆς χρησιμοποιεῖται ἡ «ἀμφιλαφής» ἐρμηνευτικὴ, πολὺ περισσότερο αὐτὴ χρειάστηκε γιὰ τὸ ὄνομα «Υἱός».

Τὴν ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ ἀμφιλάφεια, τὸ σπᾶσιμο δηλ. τῆς ἀριστοτελικῆς ὁμωνυμίας καὶ συνωνυμίας, χρησιμοποίησε ὁ Δίδυμος στὴν περίπτωση τῆς διαμάχης του μὲ τοὺς ὑπέρμαχους τῆς ἀρειανικῆς ἔριδας. Γιατὶ τὰ ἴδια ρήματα, «ἐποίησεν» καὶ «ἐγένετο», χρησιμοποιήθηκαν καὶ στὴν περίπτωση τῆς ἐρμηνείας, δηλ. τῆς κατανόησης τῆς γεννήσεως ἢ «ποιήσεως», τοῦ Υἱοῦ.¹⁹

Πραγματικά, ἐὰν γίνεαι ἀποδεκτὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ τῶν ἀρειανῶν, τότε καὶ ἡ κατανόηση τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, εἴτε μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ὁμωνυμίας, εἴτε μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς συνωνυμίας, εἶναι λογικὸ ἐπακόλουθο. Ὁ ὀρισμὸς, λοιπόν, τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ὡς κτίσματος τοῦ Πατρὸς, εἶναι λογικὴ συνέπεια τῆς ἐρμηνευτικῆς τους.

2. Προσηγορίαι-Ἐπίνοιαι-Ὄνόματα²⁰

α. Ἀπόψεις τῶν ἀρειανῶν

Ὅπως ἀναφέρθηκε, οἱ ἀρειανοὶ ὄριζαν τὸ Θεὸ «τῶν πραγμάτων ποιητὴν καὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων ὀριστὴν». Στὸ ἀξίωμα αὐτὸ στηρίζεται καὶ ὁ Εὐνόμιος ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ὄνομα «ἀγέννητος» ἀποδίδει τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν ἔχει τεθεῖ «κατ' ἐπίνοιαν». Πράγματι, οἱ πρῶτοι ἰσχυρισμοὶ τῶν ἀρειανῶν στηρίζονται στὴν ἀρχή, ὅτι τὰ ὀνόματα ποὺ ἀποδίδονται στὸν Υἱὸ εἶναι «κατ' ἐπίνοιαν» καὶ μόνο ὁ ὄρος «κτίσμα» ἀποδίδει τὴν οὐσία του.

Ὁ Υἱὸς σύμφωνα μὲ τοὺς ἀρειανούς:

«Οὔτε ἀληθινὸς καὶ φύσει Υἱός, ἀλλὰ καταχρηστικῶς λέγεται λόγος καὶ σοφία γενόμενος καὶ αὐτὸς τῷ ἰδίῳ τοῦ Θεοῦ λόγῳ καὶ ἐν τῷ Θεῷ σοφία ἐν ἧ τὰ πάντα κατ' αὐτὸν πεποίηκεν ὁ Θεός».²¹

19. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὸν Ζαχαρίαν*. SC 83,318. BEP. 48,49. «κτίσμα καὶ ποίημα λέγοντες εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν, σφάλλονται δὲ ἀνοήτως οἱ ἡλίθιοι, τὸν ποιήσαντα αὐτὸν ἐπὶ δημιουργίας καὶ εἰς τὸ εἶναι παραγωγῆς λαμβάνοντες... τὸ γὰρ... ἀπόστολον γενέσθαι φανεροῖ βέβαιον... ἀπόστολον ἀποδείκνυσθαι».

20. RUDOLF LORENZ, Arius judarans; Untersuchungen zur dogmenschichtlichen Einordnung des Arius; Cottigen. 1979 σ. 81-85 (Die Epinoia des Sohnes) καὶ A. ORBE, La Epinoia, Algunos Preliminares historicae de la distincion κατ' ἐπίνοιαν (En torno à la Filosofia de Lencio Bizantino) Romae PUG 1995 καὶ *EcllT* I. 2 σ. 24-25.

21. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, Ἐγκύκλιος Ἐπιστολῆ, 4.

«Ἐγένετο κατ' ἐπίνοϊαν λόγος διὰ τὰ λογικά καὶ σοφία διὰ τὰ σοφισζόμενα».

«Ἐπινοεῖται ... ἐπινοίας ... Πνεῦμα, Δύναμις, Σοφία, Εἰκῶν, Ἀλήθεια, Λόγος, Ἀπαύγασμα, Φῶς».²²

Ἡ ἐπιμονή, λοιπόν, τοῦ *Εὐνομίου* νὰ μὴν ἀποδώσει τὸν ὄρο «ἀγέννητος» σὲ «κατ' ἐπίνοϊαν» κατάσταση, ὀφείλεται στὴν πεποιθήσή του ὅτι τὰ «κατ' ἐπίνοϊαν» ὀνόματα ὑπάρχουν μόνον «ἐν ὀνόματι» καὶ ὄχι «κατ' οὐσίαν», «ἀγέννητον δὲ λέγοντες, οὐκ ὀνόματι μόνον κατ' ἐπίνοϊαν ἀνθρωπίνην σεμνύνειν οἴομεθα... Τὰ γὰρ τοι κατ' ἐπίνοϊαν λεγόμενα ἐν ὀνόματι μόνοις καὶ προφορᾷ τὸ εἶναι ἔχοντα, ταῖς φωναῖς συνδυαζέσθαι πέφυκεν».²³ Τὰ λοιπὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται στὸ Θεό, δείχνουν τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐνέργεια ὁμως αὐτὴ δὲν συνδέεται μὲ τὴν οὐσία του, ἀλλὰ μὲ τὰ ἔργα. Δὲν ὑπάρχει ἔνωση οὐσίας καὶ ἐνέργειας, ἀλλὰ ἔργων καὶ ἐνέργειας γι' αὐτὸ καὶ τὰ ὀνόματα δὲν ἀναφέρονται σὲ οὐσία. «Ἡμεῖς δὲ κατὰ τὰ μικρῶ πρόσθεν ῥηθέντα τὴν ἐνέργειαν ἐκ τῶν ἔργων κρίνοντες, οὐκ ἀσφαλῆς οἴομεθα δεῖν ἐνοῦν τῇ οὐσίᾳ».²⁴

β. Ἀπόψεις τοῦ Δίδυμου

Ἀντίθετα μὲ τὴν ἀποψη τῶν ἀρειανικῶν ομάδων, οἱ ὁποῖες ὑποστήριζαν ὅτι τὰ ὀνόματα ἀποδίδουν τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων (συνωνυμία), ἐκτὸς ἂν αὐτὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ὀμῶνυμα, ὁ Δίδυμος ὑποστηρίζει, ὅτι γιὰ κάθε πρᾶγμα (οὐσία) τὸ ὄνομά του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάσταση στὴν ὁποία βρισκεται. Ὑπάρχουν δύο καταστάσεις δημιουργημάτων: τὰ ὄρατα καὶ τὰ ἀόρατα, τὰ αἰσθητά-σώματα, καὶ τὰ νοητά-ἀσώματα. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ διαιρέση ἀποδίδονται τὰ ὀνόματα, οἱ ἐπίνοϊες καὶ οἱ προσηγορίες.

γ. Ἐπίνοϊες, ὀνόματα, προσηγορίες τῶν αἰσθητῶν

1. Σύνδεση ὀνόματος καὶ οὐσίας

Τὸ ὄνομα στὰ αἰσθητὰ ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία καὶ κάθε διαφορετικὸ ὄνομα δηλώνει διαφορετικὴ οὐσία (συνωνυμία). «Ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἕκαστον εἶδος τι ἔστιν καὶ οὐ δύναται ἄλλο τι εἶναι».²⁵

«Καὶ γὰρ τῶ ὄντι ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν ἕκαστον τῶν ὀνομαζομένων οἶον

22. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν* Α, 5.

23. ΕΥΝΟΜΙΟΥ, *Ἀπολογία*, 8. SC 305, 246-248. BEP. 52, 145.

24. ΕΥΝΟΜΙΟΥ, *Ἀπολογία*, 23. PG 30,857C. SC 305,280. BEP. 52,152. Βλ. καὶ ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία Β*, 580-581.

25. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*. PsT III, 67-70. BEP 46, 101.

ξύλον μόνον τι σημαίνει».²⁶ «Ἐτέρα γὰρ ἵππου καὶ βοῶς οὐσία καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως».²⁷

2. Τὰ κατ' ἐπίνοιαν διαιρετὰ

Ἡ λεπτότερη ἐξέταση ἑνὸς πράγματος π.χ. τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐπιτρέπει στὸ νοῦ νὰ θεωρήσει τὰ συστατικά του στοιχεῖα διαιρεμένα, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ καὶ στὴν πραγματικότητα. «Τὸ σῶμα ἡμῶν ἅμα τῇ ὑποστάσει καὶ χροῶμα καὶ μέγεθος ἔχει καὶ οὐκ ἐν χρόνῳ διεστῶτι ἀλλήλων κεχωρισμένα ὑπέστη καὶ πλὴν τῇ ἐπινοίᾳ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ ὕστερον ἔστιν».²⁸

3. Καθ' ἑτέραν ἐπίνοιαν, ἀκριβεστέραν, «πρὸς τι», σὲ σχέση

Τὸ ἕνα καὶ ἀπλό ὄνομα εἶναι δυνατὸ μὲ λεπτότερη καὶ ἀκριβεστέρη θεώρηση ἀπὸ ἐκείνη τῆς αἰσθήσεως, νὰ ἀποδοθεῖ μὲ ἐπίνοια πού δὲν εἶναι ἀνυπόστατη, ἀλλὰ νὰ ἐκφράζει διαφορετικὴ κατάσταση τοῦ ὑποκειμένου (οὐσίας), δηλ. τῆ σχέση τοῦ «πρὸς τι». «Κάθ' ἑτέραν μέντοι ἐπίνοιαν ξηρὰ καὶ γῆ ὀνομάζεται, ὡς πρὸς μὲν τὸ ὑποκείσθαι τῷ οὐρανῷ γῆ, ὡς πρὸς δὲ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν ξηρὰ προσαγορευομένη».²⁹

4. Τὰ κατ' ἐπίνοιαν θεωρητὰ

Ἐπισημασμένος τοῦ Ἐννομίου ὅτι οἱ ἐπίνοιες «ἐν ὀνόματι μόνον καὶ προφορᾷ τὸ εἶναι ἔχουσι, ταῖς φωναῖς συνδιαλύεσθαι πέφυκεν», βρῖσκει πρά-

26. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 244,44. BEP. 50,113.

27. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιτομὴ κατὰ Ἐννομίου, 1,6: PG 29,524. SC 299, 186-188. BEP. 52, 166. «Ὅσον τὸ σῖτου νόημα μὲν ἀπλοῦν ἐνυπάρχει πᾶσι... τὰ τῇ αἰσθήσει γνώριμα καὶ ἀπλὰ μὲν εἶναι τῷ ὑποκειμένῳ ποικίλου δὲ λόγου κατὰ τὴν θεωρίαν ἐπιδεχόμενα, ἐπινοία θεωρητὰ λέγεται».

28. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, SC 233,94. BEP. 50,32. Καὶ ὁ Μ. Βασίλειος γιὰ τὸ ἴδιο θέμα τονίζει. «ὁρώμεν τοίνυν, ὅτι... τὰ ἀπλὰ δοκοῦντα εἶναι καὶ μοναχὰ, ταῖς δὲ κατὰ λεπτὸν ἐξετάσειν ποικίλα φαινόμενα καὶ πολλὰ ταῦτα τῷ νῷ διαιρούμενα ἐπινοία μόνη διαιρετὰ λέγεται. Ὅσον, τὸ σῶμα ἀπλοῦν μὲν εἶναι φησὶν ἢ πρώτη ἔντευξις, ποικίλον δὲ ὁ λόγος ἐπιὼν δείκνυσι, τῇ ἐπινοίᾳ αὐτὸ εἰς τὰ ἐξ ὧν σύγκεται διαλύων χροῶμα καὶ σχῆμα καὶ ἀντιτυπίαν καὶ μέγεθος καὶ τὰ λοιπά». Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιτομὴ κατὰ Ἐννομίου, 1,6: PG 29,521-524. SC 299, 184. BEP. 52, 166.

29. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233,72. BEP. 50,25. Βλ. καὶ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιτομὴ κατὰ Ἐννομίου, 1,6: PG 29,524. SC 299, 186. BEP. 52, 166. «Ὅσον τοῦ σῖτου νόημα μὲν ἀπλοῦν ἐνυπάρχει πᾶσι, καθὸ φανέντα γνωρίζομεν ἐν δὲ τῇ ἀκριβείᾳ περὶ αὐτοῦ ἐξετάσει... Τὸν γὰρ αὐτὸν σῖτον, νῦν μὲν καρπὸν λέγομεν, νῦν δὲ σπέρμα, καὶ ἄλλιν τροφήν· καρπὸν μὲν, ὡς τέλος τῆς παρελθούσης γεωργίας· σπέρμα δὲ, ὡς ἀρχὴν τῆς μελλούσης· τροφήν δὲ ὡς κατάλληλον εἰς προσθήκην τῷ τοῦ προφερομένου σώματι. Τούτων ἕν ἕκαστον τῶν λεγομένων καὶ κατ' ἐπίνοιαν θεωρεῖται, καὶ τῷ ψόφῳ τῆς γλώσσης οὐ συναπέροχεται· ἀλλὰ τῷ ψυχῇ τοῦ νενοηκότος ἐνίδρυνται τὰ νοήματα».

γματι ἐφαρμογή στὰ ἀνυπόστατα, σ' αὐτὰ δηλ. πού ζωγράφοι, τεχνίτες, ἢ μυθοποιοὶ φαντάζονται ἢ ἀναγνώριζουν. «Καὶ τὸν ζωγράφον λέγομεν ἐτέρως ὁρᾶν...τ...ν... τέχνη, καίτοι καὶ αὐτοῦ αἰσθητικῆ προσβολῆ...τῆ... λαμβανομένου· ὁ γὰρ τεχνιτεύσας τὴν ἀναλογίαν ὁρῶν τοῦδε τοῦ μέλους πρὸς τόδε τὸ κάλος αὐτοῦ θεωρεῖ, τοῦ ἀτεχνοῦς ταύτης μὴ ἀφικνομένου τῆς ὄψεως, ἥτις λογισμῶ καὶ νοήσει τεχνικῆ γίνεται».³⁰

5. Ὁμωνυμία τῶν αἰσθητῶν

Ἡ Γραφή χρησιμοποιεῖ ἐπίσης γιὰ τὰ αἰσθητὰ τὸ σχῆμα τῆς ὁμωνυμίας μὲ τὸ ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ κοινωνία τοῦ ὀνόματος καὶ ὄχι τοῦ πράγματος (οὐσίας). «Οἶκον οὖν ἐνταῦθα τὴν ἐν τοῖς ὀκτῶ συγγένειαν καλεῖ, πολλάκις γὰρ τοιοῦτου ὀνόματος ὁμωνυμοῦντος καὶ ἐπὶ τούτων, κυρίως ἐπὶ τοῦ οἰκοδομηθέντος λεγομένου. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς πόλεως εὗροις ἄν (Ματθ. 21,10), δηλοῦντος νῦν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως τὴν κατασκευασθεῖσαν καὶ οἰκοδομηθεῖσαν, ἐν δὲ τῶ (Ματθ. 11,20) τοῦ ἀθροίσματος τοῦ περιεχομένου τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τῆς πόλεως σημαινομένου».³¹

δ. Ἐπίνοιες, ὀνόματα, προσηγορίες τῶν νοητῶν

Ἡ κατηγορία τῶν ἀσωμάτων, τῶν ἀοράτων, τῶν μὴ βλεπομένων, τῶν νοητῶν δέχεται τὰ ὀνόματα συνήθως ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ.³² Ἐπειδὴ τὰ ὀνόματα στὴν κατηγορία αὐτὴ δὲν ἀποδίδουν τὴν οὐσία τους γι' αὐτὸ ἡ χρῆση τους εἶναι ποικίλη.

1. Τὰ ὀνόματα τῶν νοητῶν πού χρησιμοποιοῦνται στὴ Γραφή δὲν ἀναφέρονται στὴν οὐσία τους.

«Πολλάκις γὰρ ἡ ψυχὴ ποτὲ μὲν ἄμπελος, ποτὲ δὲ πρόβατον, ποτὲ νύμ-

30. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 48. ΒΕΠ. 50, 16. Βλ. καὶ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπολογισμὸς κατὰ Εὐνομίου, 1,6: PC 29,524, SC 299, 184-186. ΒΕΠ. 52, 166. «Πάλιν τὰ ἀνυπόστατα μὲν παντελῶς, κατὰ δὲ ἀναζωγράφησιν τινα τῆς ἐννοίας καὶ φαντασίαν μόνην ἀνατυπούμενα, ὡς ὅσα μυθοποιοὶ καὶ ζωγράφοι πρὸς τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ἐκπληξιν, τερατεύονται κατ' ἐπίνοιαν καὶ ταῦτα θεωρητὰ ὑπὸ τῆς συνθείας λέγεται».

31. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 244,90. ΒΕΠ. 50, 130. Ἡ κατανόηση τῆς ὁμωνυμίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ὅρους τῆς πρότασης μὲ τοὺς ὁποίους συμπλέκεται στὴ λεκτικὴ ἐκφορά τῆς. «Ἐλεγον πολλάκις, ὅτι αἱ ὁμωνυμίαι διαστέλλονται ἐκ τῶν συμπλεκόμενων αὐταῖς». Π.χ. ἐὰν τὸ οἰκοδόμημα καὶ ὁ τοῖχος ἀφοροῦν στὸν πρακτικὸ βίον, «λίθοι» εἶναι οἱ ἀρετές. Ἐὰν τὸ οἰκοδόμημα καὶ ὁ τοῖχος εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἀλήθειας τότε «οἱ λίθοι» εἶναι «τὰ κατὰ μέρος δόγματα καὶ τὰ θεωρήματα τῆς εὐσέβειας». ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*. EcclTV, 108. ΒΕΠ 50,375.

32. Ὁ Δίδυμος εἶχε γράφει εἰδικὸ ἔργο «Περὶ ἀσωμάτων», τὸ ὁποῖο δυστυχῶς δὲ διασώζεται. Βλ. SC 83, 17.

φη ἐν τῇ θεῖα παιδεύσει λέγεται... οὐχ ὅτι αὐτὴ ἢ πρόβατον, ἢ νύμφη ἢ ἄμπελος ἔστιν».³³

2. Τὰ ὀνόματα τῶν νοητῶν τίθενται «κατὰ σχέσεις διαφορῶν καὶ ἐπινοίας».

«Ἐπὶ τῶν νοητῶν δὲ δυνατὸν κατὰ σχέσεις διαφορῶν καὶ ἐπινοίας, ἀμέλει ... ὅταν ἡ ψυχὴ ... καὶ ἐὰν γεωργῇ ἑαυτὴν ὡς φυτὸν, οὐκ ἔστι ἄλλο τὸ φυτὸν καὶ ἄλλος ὁ γεωργός, τῇ ἐπινοίᾳ δὲ μόνῃ ἢ διαφορᾷ εὐρίσκεται...»³⁴. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπικρατεῖ τὸ ἐρμηνευτικὸ σχῆμα «ὅτε... τότε» καὶ μ' αὐτὸ δηλώνεται ἡ σχέση καὶ ὄχι ἡ οὐσία. «Ὅτε γὰρ ἄμπελον αὐτὴν (τῇ ψυχῇ) ὑποτίθεται λέγων· “Ἄμπελος εὐκληματοῦσα Ἰσραὴλ”, τότε τοὺς διδασκάλους γεωργοὺς καλεῖ ... ὅτε δὲ πρόβατον αὐτὴν ὀνομάζει τοὺς διδασκάλους ποιμένας».³⁵

Ἡ τάση αὐτῆ, τῆς ἀπόδοσης τῶν ὀνομάτων «κατὰ σχέσιν» καὶ ὄχι «κατ' οὐσίαν» στὰ νοητά, ὀδήγησε τοὺς ἐρμηνευτὲς στὴ χρήση τῆς ἀλληγορικῆς καὶ τῆς ἀναγωγικῆς μεθόδου. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ θεωρεῖται μάλιστα «οἰκεία» καὶ «πρέπουσα» γιὰ τὴ Γραφή. «Πάντα δὲ ταῦτα εἰ καὶ διάφορα ὀνοματὰ ἔστιν, ἀλλ' ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἀναφερόμενα οἰκείαν καὶ πρέπουσαν τῷ θεῷ Πνεύματι δέχεται τὴν νόησιν, οὐχ ὅτι αὐτὴ ἢ πρόβατον ἢ νύμφη ἢ ἄμπελος ἔστιν».³⁶ Ἡ πρέπουσα «νόησις τῷ θεῷ Πνεύματι» εἶναι ἡ ἀλληγορικὴ μέθοδος.³⁷

3. «Προσηγορίαι κατὰ νόμους ἀλληγορίας»

Ἡ ἀκρατὴ ἀλληγορία καὶ ἀναγωγή τῶν αἰσθητῶν ἐπικρατεῖ στὴν ομάδα αὐτῆ. Ὁ εἰκονισμὸς «τῶν λογικῶν ζώων» ἢ τῶν «λογικῶν φύσεων» ἐπιτυγχάνεται μὲ αἰσθητὲς εἰκόνες οἱ ὁποῖες παριστάνουν καὶ ἐμπεριέχουν ἐντελῶς ἄλλη ἔννοια ἀπ' αὐτὴ πού ἔχουν στὴ Γραφή π.χ. ὕδατα-λογικαὶ φύσεις· στερέωμα-λογικὰ ζῶα.

«ὕδατων οὐκ ἐποίησεν...

³³ ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 200. BEP. 50,65.

³⁴ ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*. PsT III, 68. BEP 46, 101. Ἰδιαίτερη προσοχὴ ἀπαιτεῖται στὴν ἔκφραση «οὐκ ἔστι ἄλλο καὶ ἄλλο» ἢ ὁποῖα διαδραμάτισε σπουδαῖο ρόλο στὶς τριαδολογικὲς καὶ χριστολογικὲς συζητήσεις.

³⁵ ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 200-202. BEP. 50,65. Βλ. Β. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ ὑπόμνημα...* σ. 154.

³⁶ ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 200-202. BEP. 50,65.

³⁷ ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*. PsT II,2. BEP. 46,11 «Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ διὰ πολλῶν ὀνομάτων σημαίνεται· λέγεται γὰρ εἶναι καὶ πρόβατον καὶ ἄνθρωπος καὶ φυτὸν καὶ ἄλλα πολλὰ ὡς καὶ λίθος... Οὐδὲν δὲ τούτων κατ' οὐσίαν ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος, ὥστε ἀλληγορικῶς τρόπῳ πάντα αὐτοῦ ἐκλαβεῖν προσήκει».

Ἡ ἄβυσσος οὖν εἶη ἄν ἡ τῆς...
 ...ην τὴν ἄγνοιαν σκοτώ... καὶ
 ... «εἶδοσάν σε ὕδατα ὁ Θεός, εἶδοσάν σε
 καὶ ἐφοβήθησαν» δηλον δὲ ὡς οὐ περι
 αἰσθητῶν ὑδάτων»³⁸
 «οὗτοι δὲ οἱ οὐρανοὶ τὴν δόξαν...
 ...λογικαὶ φύσεις...
 ...στερέωμα...»³⁹
 «τῶν λογικῶν τοίνυν ζώων
 διὰ τοῦ ὕδατος παρισταμένων...»⁴⁰

«Κήτη δὲ μεγάλα ἦσαν κατὰ νόμους ἀλληγορίας αἱ πονηραὶ δυνάμεις, διάβολος καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, οἵτινες δράκοντες παρὰ τῇ Γραφῇ, λέγονται, δηλαδὴ καὶ τοῦ διαβόλου πολλῶ πλέον ταύτη καλουμένου τῇ προσηγορία... Ἄγγελος γὰρ τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν τάξιν ἡ Γραφή φησιν. Ὅτι δὲ κῆτος ὁ διάβολος εἴρηται, ἐν τῷ Ἰωβ περι αὐτοῦ λέγεται. “Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσθαι” ὑπ’ αὐτοῦ δὲ ἐκάμφθησαν κήτη τὰ ὑπ’ οὐρανόν».⁴¹

4. Τὰ ὀνόματα ἄγγελος, διάβολος δηλώνουν ἐνέργεια καὶ ὄχι οὐσία

Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὴν ὑπαρξη τοῦ κακοῦ, ὁ Δίδυμος, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ὀνόματα ἄγγελος, διάβολος δηλώνουν τὴν ἐνέργεια καὶ ὄχι τὴν οὐσία τους. «Σαφές δὲ ὅτι ταῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ γέγονεν, οὐ καθὸ φαῦλα τυγχάνει, ἀλλὰ κατὰ τὸ οὐσιῶδες αὐτῶν ὑποκείμενον. Οὐ γὰρ διάβολον ἢ δαίμονας, καθὸ τοιοῦτοὶ εἰσιν, ὁ Θεὸς πεποίηκεν, ἀλλ’ αὐτοὶ ἑαυτοῖς τὴν ἀπώλειαν ἐπεσπάσαντο».⁴² «Ὁ διάβολος οὐ φύσει κακός, ἦ καὶ κάτ’ οὐσίαν ἐστίν, ἀλλὰ καλὸς καὶ ἀγαθὸς γέγονεν, κάτ’ ἰδίαν τε μεταβολὴν τραπεῖς γέγονεν διάβολος καὶ σατανᾶς καὶ πονηρός· τότε δὲ ἀγαθὸς καὶ καλὸς ἦν, ὅτε τοῦ τάγματος ἐτύγχανε τῶν ἀγγέλων».⁴³

«Ὅπερ δείκνυσιν αὐτὸν οὐχ ἐρπετὸν ἀλλὰ ἀντικειμένην ἐνέργειαν, ἦν

38. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233,40. BEΠ. 50,13.

39. Ἐνθ’ ἄν. SC 233,57. BEΠ. 50, 19.

40. Ἐνθ’ ἄν. SC 233,62. BEΠ. 50,22. Ὁ Μ. Βασιλεῖος ἀντιμάχεται αὐτὴν τὴν ἐρμηνευτικὴ. «Τὸ ὕδωρ ὕδωρ νοήσωμεν, ... ἡ ἄβυσσος, ἦν εἰς χεῖρονα μοῖραν οἱ ἀλληγοροῦντες ἀπέρομφαν, ... ἄνω τοῦ στερεώματος μεμενημένοι τὰς κρείττονας... καὶ τὰ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν ὕδατα αἰνεῖν τὸν Θεόν... οὔτε τὸ στερέωμα ζῶον ἔστιν αἰσθητικόν». *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, Γ, 9. SC 26,236-238. BEΠ. 51, 213-214. Βλ. Β. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ ὑπόμνημα...* σ. 289-293.

41. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 118-20. BEΠ. 50,39.

42. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 118. BEΠ. 50,39.

43. Ἐνθ’ ἄν. SC 233, 256. BEΠ. 50, 81-82.

διάβολον ἔθος τῆ Γραφῆ καλεῖν».⁴⁴ «Τὰ διάφορα ὀνόματα τοῦ διαβόλου ἐνεργείας αὐτοῦ διαφόρους, οὐκ οὐσίας δηλοῖ. Διάβολος γάρ καὶ ἀντικείμενος καὶ πονηρὸς καὶ λέων καὶ δράκων καὶ ὄφις καὶ κῆτος διὰ τὸν τρόπον λέγεται, διαφόρως αὐτοῦ τὴν κακίαν ἐνεργοῦντος ὅπερ ἀνατρεπτικὸν ἔστι τοῦ Μανιχαϊκοῦ δόγματος».⁴⁵

«Καὶ τὸ ἄγγελος ὄνομα ἐνεργείας, καὶ οὐκ οὐσίας ἔστιν παραστατικὸν ὡς καὶ τὸ προφ...».⁴⁶

5. Ὀνόματα νοητῶν «ἐκ τοῦ προσόντος»

Στηριζόμενος ὁ Εὐνόμιος στὸ Κολ. 1,16 δίδαξε ὅτι μὲ τὰ διαφορετικὰ ὀνόματα τῶν νοητῶν δυνάμεων, «Ἄρχαί, θρόνοι, ἐξουσίαι, δυνάμεις καὶ κυριότητες» ὁ Θεὸς ἔδειξε «τὰς ἑτερότητας τῶν οὐσιῶν». Εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ ἐδῶ, στὰ νοητά, ἐφαρμόζει τὸ σχῆμα τῆς συνωνυμίας, τῆς κοινωνίας ὀνόματος καὶ πράγματος.⁴⁷ Ἀντίθετα, ὁ Δίδυμος ἀποδέχεται ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν «ὑπερβεβηκτιῶν δυνάμεων» προέρχονται «ἐκ τοῦ προσόντος. «Αἱ προσηγορίαι τῶν ὑπερβεβηκτιῶν δυνάμεων, ὡς ἂν εἴποι τις, οὐχ ἀπλῶς κατὰ τὰ παρ' ἡμῖν κύρια ὀνόματα εἰσιν, ἀλλὰ πολιτειῶν σημαντικαί· ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, θρόνοι, κυριότητες διὰ τὸ ἄρχειν καὶ ἐξουσιάζειν λέγονται. Ἄπ' αὐτοῦ οὖν τούτου τοῦ προσόντος αὐτοῖς ἡ προσηγορία εἴρηται».⁴⁸

44. Ἐνθ' ἂν. SC 233, 224. BEP. 50,72.

45. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὸν Ἰώβ*: PG 39, 1129. BEP. 47, 148.

46. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 228. BEP. 50, 172. Βλ. Β. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ ὑπόμνημα... σ. 213-215. Παρόμοιες ἀπόψεις διατυπώνει καὶ ὁ Μ. Βασιλείος. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός: PG 31, 345-352. BEP. 54, 95-98 «Πόθεν ὁ διάβολος, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ τὰ κακά; ... Ὁ Σατανᾶς ἄγγελος καὶ ἐξέπεσε τῆς οἰκείας τάξεως παντελῶς... οὗτω πονηρὸς ὁ διάβολος. ἐκ προαιρέσεως ἔχων τὴν πονηρίαν, οὐ φύσει ἀντικειμένη τῷ ἀγαθῷ... Ἀλλὰ μὴν ἔστι τὸ κακόν, καὶ ἐνέργεια δείκνυσι πολὺ κατὰ τοῦ βίου παντός κεχυμένον. Σατανᾶς μὲν οὖν, διὰ τὸ ἀντικεῖσθαι τῷ ἀγαθῷ».

47. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Κατὰ Εὐνομίον*. PG 65, 764-765. W. Jaeger II, 182-184. Γ. Ε, 2. BEP. 67, 372-373. «Οὐ γάρ, καθὼς Εὐνόμιος βούλεται, αἱ παρὰ τοῦ Παύλου κατειλεγμένοι φροναι τῶν ὑπερκοσμιῶν δυνάμεων φύσεις τινὰς ἀλλήλων παρηλαγμέναι σημαίνουσιν, ἀλλ' ἢ τῶν προσηγοριῶν σημασία σαφῶς ἐνδείκνυται τὸ μὴ φύσεων διαφορὰς, ἀλλὰ τῆς ἐπουρανόου στρατιάς τὰς ποικιλίας τῶν ἐνεργειῶν ιδιότητος τῷ λόγῳ παρίστασθαι. Ἄρχαί γάρ, φησί, καὶ θρόνοι καὶ ἐξουσίαι καὶ δυνάμεις καὶ κυριότητες. Ταῦτα τὰ ὀνόματα τοιαῦτα ἔστιν ὡς αὐτόθεν παντὶ πρόδηλον εἶναι τὸ κατ' ἐνεργείας τινὸς τετάχθαι τὰ σημαίνόμενα. Τὸ γὰρ ἄρχειν καὶ τὸ ἐξουσιάζειν καὶ τὸ κυριεῦν καὶ τὸ θρόνον εἶναι τινος... προδήλως τῆς ἐνεργείας ὑφ' ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημασιολογίας... σαφῶς ἐνδεικνυμένης τῆς τῶν ὀνομάτων σημασίας ὅτι ἄξιωματων τινῶν διαφορὰς ὁ Ἀπόστολος ἐν ταῖς νοηταῖς δυνάμεσιν οἶδεν, οὐκ οὐσιῶν ἑτερότητας διὰ τῶν ὀνομάτων ἐνδείκνυται».

48. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 264-266. BEP. 50, 84-85. Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς τὸν Ὡσηέ*. SC 233, 264-266. BEP. 50, 84-85. Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς τὸν Ὡσηέ*. SC 71, 464.

Ἡ *Γραφή* εἶναι παράδεισος.⁴⁹ Οἱ λέξεις, οἱ ὄροι καὶ τὰ ὀνόματα δὲν εἶναι μονοειδεῖς, ὅπως δὲν εἶναι μονοειδῆς καὶ ὁ Παράδεισος. Ἀνάλογα μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν προκοπὴ τοῦ ἀναγνώστη τῆς αὐξάνει ἢ κατανόησίν τῆς καὶ φανερώνεται ἢ ἀμφιλαφῆς νόησίν τῆς.

ε. Τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ

Ἡ ἀπόδοση ὀνομάτων, προσηγοριῶν καὶ ἐπινοιῶν στὸ Θεὸ θέτει ἀμέσως τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωποπάθειας, θέμα τὸ ὁποῖο βέβαια καὶ τὸν τρίτο αἰῶνα εἶχε ἀντιμετωπίσει ἡ ἐκκλησία. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ πρόβλημα ἐπανῆλθε μετὰ τὴν Α' Οἰκ. Σύνοδο καὶ ταλαιπώρησε τὴν ἐκκλησία γιὰ ἄρκετὰ χρόνια.⁵⁰ Ὁ *Δίδυμος* στὸ ὑπόμνημα στὴ *Γένεση*, ἀλλὰ καὶ στὰ ὑπόλοιπα ἔργα του, σχεδὸν μονότονα ἀλλὰ καὶ πανομοιότυπα καταπολεμᾷ καὶ τὶς δύο αὐτὲς τάσεις, τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωποπάθειας.

1. Τὰ ὀνόματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴ *Γραφή* γιὰ τὸ Θεὸ δὲν ἀποδίδουν τὴν πραγματικότητα.

«Καὶ γὰρ τῶ ὄντι ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν ἕκαστον τῶν ὀνομαζομένων οἶον ξύλον μόνον τι σημαίνει, ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ πλειόνων ὀνομάτων λεγομένων, ἃ νοεῖσθαι πρόσθησι λόγῳ τὰ διάφορα περὶ αὐτοῦ· οὕτω γὰρ ὁ Θεὸς καὶ πνεῦμα καὶ πηγὴ καλεῖται καὶ πάλιν χεῖρας καὶ πόδας ἀνάγεται ἔχειν· οὐ δὴπου δέ, εἴπερ αἰσθητὸν τι ἔτυχον, τσαῦτα ἦσαν αὐτοῦ τὰ ὀνόματα· οὐ γὰρ τὸ φῶς ἢ τὸ πνεῦμα ἢ ἡ πηγὴ χεῖρας ἔχουσιν».⁵¹

2. Τὰ ὀνόματα ποὺ ἀποδίδονται στὸ Θεὸ ἐκφέρονται στὴ *Γραφή* «διὰ τὸ ἡμῶν χρήσιμον».

49. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 270. BEP. 50, 86. «Ἡ οὐ θεὸς Παράδεισός ἐστιν καὶ ὁ τῆς *Γραφῆς* λόγος ἔχων ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰς ἀπειλὰς... καὶ τὰς διορθώσεις ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καλοῦσας;» Κ. ΜΠΟΝΗ, ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ, *Περὶ ψευδοῦς ἀσκήσεως*, Ἀθήνα 1979, σ. 140. «μονοειδῆς γὰρ Παράδεισος οὐκ ἐστίν, ὡς οἱ ἀποστάται λέγουσιν. “Ἐκαστος δὲ καθὼς πίστεως καὶ σπουδῆς ἔχει αὐξάνει καὶ καρποφορεῖ· μόνον μενέτω ἐν τῷ Παραδείσῳ τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται (Ψαλμ. 91, 14)”».

50. Η CROUZEL, *Theologie de l' image de Dieu chez Origène*, Paris 1956, σ. 153-179. Ἡ ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει ὅτι οἱ ἀνθρωπομορφῖτες τοῦ Δ' αἰῶνα δὲν πρέπει νὰ συγχέονται μὲ τοὺς «Ἀὑδιανούς», οὐτε νὰ θεωροῦνται μόνον ἀπλοῖκοι ἀγράμματοι ποὺ βρίσκονταν σὲ ἔριδα μὲ τοὺς μορφωμένους «ὠριγενιστές». «Ὑπῆρχε κάτι πολὺ περισσότερο ἀπ' αὐτό: ὑπῆρχε μιὰ σύγκρουση θεολογικῶν παραδόσεων καὶ μιὰ σύγκρουση πνευματικῶν ἀντιλήψεων» γράφει ὁ π. Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, στὸ ἔργο του «Θέματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας», Θεσσαλονίκη 1979, σ. 153. Περισσότερα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ΒΛΑΣΙΟΥ ΦΕΙΔΑ, Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α', 542-552.

51. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 244, 44. BEP 50, 116-117.

«Πρόσωπον δὲ Κυρίου Θεοῦ οὐχ ὡς ἀνθρωπομόρφου λέγεται· εἴρηται γὰρ· “Πνεῦμα ὁ Θεός”· πνεῦμα δὲ οὐκ ἐκ μερῶν συνέστηκεν, ὡς τὸ μὲν τι αὐτῶν πρόσωπον καλεῖσθαι ἢ ἄλλο τι τῶν ἀνθρωπίνων μελῶν. Οὐ γὰρ προσήκει τὰς περὶ Θεοῦ φωνὰς ἀνθρωπίνως ἐκλαμβάνειν διὰ τὸ ἡμῶν χρήσιμον οὕτως εἰρημένως». ⁵²

3. Οἱ ἀνθρωποπαθεῖς ἐκφράσεις χρησιμοποιοῦνται «δι’ ἔμφασιν τοῦ μεγέθους».

«Λεκτέον δὲ ὅτι ἀνθρωποπαθῶς περὶ Θεοῦ λέγεται καὶ οὐχ οὕτως ὡς αἱ λέξεις καὶ ἡ νόησις ἔχει... καὶ ἐπὶ τοῦ διενεόηθη καὶ μετεμελήθη ὡς περὶ ἀτρέπτου νοήσομεν. Ὅνπερ γὰρ τρόπον καὶ ἄνθρωποι τὴν ἔμφασιν παραστήσαι βουλόμενοι τοῖς ὑφ’ ἐαυτῶν διδασκομένοις ἁμαρτήματος ὅτι μεγάλως ἐσφάλησαν καὶ... λέγουσι· “Μετεμελήθη ὅτι τὰ τηλικαῦτά σοι παραδέδωκα”, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ πταισματος αὐτὸν ἀγαγόντες, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς οὐ πάθος ὑπομένων μεταμέλῃσθαι λέγεται, ἀλλὰ δι’ ἔμφασιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἁμαρτήματος». ⁵³

4. Οἱ ἀνθρωπομορφικὲς ἐκφράσεις δηλώνουν «δυνάμεις δραστικὰς» ἢ «ἐνέργειαν»

«Ἐὰν γὰρ περὶ χειρῶν καὶ ποδῶν καὶ ὀφθαλμῶν καὶ ὠτων ἐν τῇ Γραφῇ μεταφέρηται οὐ δεῖ οἶεσθαι ἀνθρωπίνως ἐσχηματῖσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ δῆλον ὡς δυνάμεις αὐτοῦ δραστικὰς τὰς χεῖρας...». ⁵⁴

«...καὶ οὐχ οὕτως νοοῦμεν ὡς τῆς γλώττης χεῖρα ἐχούσης, ἀλλ’ ἐνέργειαν». ⁵⁵

5. Τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ χρησιμοποιοῦνται «μετουσία»

«Ἐλεγον αὐτὸ τοῦτο· ἢ ἕκαστον τῶν σωμάτων ἐν ἔχει εἶδος ἐκεῖνο καθ’ ὃ ἔστιν· ὅταν δὲ μετουσία λέγηται τὰ πάντα εἶναι, οὐδὲν αἰσθητῶς λέγεται. Θεὸς λέγεται, Πνεῦμα λέγεται, φῶς λέγεται... ἐξ οὗ παρίσταται, ὅτι αἱ οὐσίαι, περὶ ὧν ταῦτα λέγονται νοηταὶ τινὲς εἰσίν». ⁵⁶

Ὁ ὄρος «μετουσία» ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴν παροῦσαν περίπτωση ἔχει ἔννοια παράλληλη μὲ ἐκεῖνη ποὺ ἔχουν οἱ ἀνθρωπομορφικὲς παραστάσεις ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ Γραφή. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο καὶ ὁ Εὐνόμος. ⁵⁷ Ὁ ὄρος «μετουσία» χρησιμοποιεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὸ Δίδυμο, γιὰ

52. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 234, 206. ΒΕΠ 50, 66.

53. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 244, 44. ΒΕΠ 50, 116-117.

54. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 244, 42. ΒΕΠ 50, 116.

55. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 206. ΒΕΠ 50, 66.

56. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*. ΡSΤΙΥ, 56. ΒΕΠ 46, 222.

57. ΕΥΝΟΜΙΟΥ, Ἀπολογία 16: ΡG 30, 852, SC 305, 264. ΒΕΠ 52, 149. «... τοῖς τῆς μετουσίας ὀνόμασι καὶ πάθεσιν ὑπάγειν τὸν Θεόν... πῶς ἂν ἔχοι χώραν τὸ τῆς μετουσίας πάθος ἐπὶ

νά δείξει τὴν «ἐνοίκησιν» τοῦ Θεοῦ στοὺς ἀνθρώπους, πράγμα πού τοὺς παρέχει καὶ «αὐθεντία», ἀλλὰ καὶ τοὺς προσδίδει τὴν ὀνομασία «θεοί». Αὐτὴ ἢ κατάστασις ὀνομάζεται «θεοποίησις». «Ἄλλ' ὡς μετουσίας χαριζομένης καὶ αὐθεντίαν καὶ διὰ τὴν ἐνοίκησιν τοῦ Θεοῦ ὀνομαζομένων τῶν μετεχόντων... θεοὶ δὲ οὐ τὰ εἶδωλα ἢ δαίμονες ἀλλ' ἐκεῖνοι πρὸς οὓς γέγονεν ὁ θεοποίησας αὐτοῦς. Ἐὰν πρὸς ἀνθρώπους γένηται ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, οἱ ἀνθρώποι θεοποιούνται... δηλονότι τῶν κατὰ μετουσίαν»⁵⁸ «οὐ κατ' οὐσίαν ἀλλὰ κατὰ θεοποίησιν».⁵⁹

6. Ὄνόματα τοῦ Θεοῦ, «Ὅτε» – «τότε». Σχέση-ἐνέργεια

Εἶναι γνωστὴ ἡ προσπάθεια τοῦ αἰρετικοῦ Ἐρμωγῆ νὰ κατατάξει τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ, πού παραθέτει ἡ Γραφή στὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως, στὸ χρόνο, γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ἄλλος ὁ Κύριος, ἢ ὅποια ἐπιναλήφθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρειανούς με σκοπὸ νὰ ἀποδείξουν με τὰ ὀνόματα ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ Πατέρας καὶ ἄλλος ὁ Υἱός.⁶⁰ Ἡ ἀπάντησις τοῦ Δίδυμου σὲ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα στηρίζεται στὴν ἐξήγησις τῆς Ἐκκλησίας ὅτι με τὰ ὀνόματα δηλώνεται ἡ σχέση τοῦ Θεοῦ με τὰ δημιουργήματα καὶ με τὸ λεκτικὸ σχῆμα, «ὄτε» – «τότε», φανερώνεται ἡ ἐνέργειά Του καὶ ὄχι ἡ οὐσία Του.

«Παρατηρητέον δὲ ὅτι δι' ὅλης τῆς κοσμοποιίας τὸ εἶπεν ὁ Θεὸς πρόκειται καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός, δηλοῦν τὸ δημιουργικὸν μάλιστα γὰρ διὰ ταύτης τῆς προσηγορίας τὸ δημιουργικὸν δηλοῦται, ἡ δὲ Κύριος ὀνομασία ἄρχοντος καὶ βασιλέως ἐμφαίνει σημασίαν. Καὶ “ἐν ἀρχῇ” οὖν “ἐποίησεν ὁ Θεός” (Γεν. 1,1) εἶρηται, οὐχ ὅτι ἕτερος ἔστιν, ἀλλ' ὅτι ἐμφαντικότερον τὸ δημιουργικὸν παρίστησι τὸ Θεὸς ὄνομα. Ὅτε οὖν ἐντολὴ δίδοτε τῷ Ἀδάμ, λέγεται: “Ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδάμ” (Γεν. 2,16) “Κυρίου γὰρ καὶ Βασιλέως ἔστιν τὸ νόμος καὶ ἐντολὰς διδόναι”».⁶¹

Θεοῦ διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς προσηγορίαν». Διαφορετικὴ θεώρησις τοῦ ὄρου «μετουσία» βλ. SC 305 σελ. 265 σημ. 4: «*Devant l' obscurité de la traduction de μετουσία par “participation” dans ce contexte... C' est pourquo nous avons traduit par union, terme qui reste allusif (μετουσία) signifiant également communauté de vie.*» Γιὰ τὸν ὄρο «μετουσία» βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, Περί Ἁγίου Πνεύματος, Κατὰ τὰς πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολάς αὐτοῦ», ἀνάτ. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. ΝΓ, 1, 1971, Ἀθήναι 1971.

58. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 234, 230. ΒΕΠ 50, 172-173.

59. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 256. ΒΕΠ 50, 82.

60. Β. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν Γένεσιν*, σ. 251-253.

61. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 86. ΒΕΠ 50, 29. βλ. ΒΕΠ 50, 68 καὶ ΒΕΠ 50, 151.

Ὁμοια καὶ ὁ Μ. Βασίλειος διερωτᾷται: «Πῶς οὖν μὴ καταγέλαστον τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν ἢ τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν; ... καὶ ἀπαξιαπλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι;» Κατὰ Εὐνομίου I, 8: PG 29, 528. ΒΕΠ. 52, 168.

7. Ὄνόματα τῆς Τριάδας ἀποδιδόμενα «καταχρηστικῶς»

Πεποίθησι τοῦ Δίδυμοῦ εἶναι ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀδυνατεῖ νὰ ἀποδώσει τὴν οὐσία τῶν νοητῶν-ἀσωμάτων. Ὁ Θεὸς περιλαμβάνεται, βέβαια, μεταξὺ τῶν ἀσωμάτων-νοερῶν ὄντων καὶ μάλιστα εἶναι «ὑπερέκεινα πάσης νοερᾶς οὐσίας». ⁶² Εἶναι εὐνόητο ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ὁ ὁποῖος μόνο τὴν οὐσία τῶν σωματικῶν μπορεῖ νὰ ἐκφράσει, ἀδυνατεῖ νὰ ἀποδώσει μὲ ὀνόματα τὴν οὐσία τοῦ ἀσώματος Θεοῦ. «Ἐφ' ὅσον ἄρα ὁ ἀνθρώπινος λόγος οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ κρίνῃ ἢ τὰ σώματα, ἢ δὲ Τριάς, περὶ ἧς νῦν ἡμεῖς ποιούμεθα λόγον, ὑπερβαίνει ἀπάσας τὰς ὑλικὰς οὐσίας, διὰ τοῦτο οὐδεμία λέξις δύναται νὰ συναφθῇ κυριολεκτικῶς μέτ' ἐκείνης καὶ νὰ σημάνη τὴν οὐσίαν τῆς, ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι λέγομεν καὶ περὶ πάντων τῶν ἀσωμάτων, μάλιστα δὲ περὶ Τριάδος, λέγομεν τοῦτο καταχρηστικῶς». ⁶³

Τὴν ὀρολογία αὐτῇ, ὅτι δηλαδὴ τὰ ὀνόματα ἀποδίδονται «καταχρηστικῶς», ὄχι βέβαια στὴν Τριάδα, ἀλλὰ στὸ Λόγο, ὑποστήριξαν καὶ οἱ ἄρειανοί. «Οὔτε ἀληθινὸς καὶ φύσει Υἱὸς, ἀλλὰ καταχρηστικῶς λέγεται λόγος καὶ σοφία γενόμενος καὶ αὐτὸς τῷ ἰδίῳ τοῦ Θεοῦ λόγῳ...». ⁶⁴

Ἡ διαφορὰ πού ὑφίσταται μεταξὺ ἀρειανῶν καὶ ὀρθοδόξων εἶναι προφανής. Γιὰ τὸ συγγραφέα τῶν χειρογράφων τῆς Τουρα δὲν ὑπάρχουν λέξεις πού νὰ ἀποκαλύπτουν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀκόμα περισσότερο, ἀφοῦ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι κάτι τὸ αἰσθητό, δὲν ὑπάρχουν λέξεις μὲ τίς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ἀποκαλυφθῆ, οὔτε αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ βέβαια μὲ χρώματα, σχήματα ἢ μεγέθη. Ὄνόματα, λοιπόν, στὸν Θεὸ δὲν ταιριάζουν, δὲ «συνδυάζουν». «Οὐκ

62. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*. P^sT IV, 56. ΒΕΠ 46, 222. «Οὐδὲν αἰσθητῶς λέγεται, Θεὸς λέγεται, Πνεῦμα λέγεται, ἐξ οὗ παρίσταται ὅτι αἱ οὐσίαι, περὶ ὧν ταῦτα λέγονται νοηταὶ τινες εἰσιν». ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὸν Ζαχαρίαν*. SC 85, 984. ΒΕΠ 48, 246 «Ἀσώματος ὢν ὁ Θεός, μᾶλλον δὲ ὑπερέκεινα πάσης νοερᾶς οὐσίας, ἀνεπίδεκτος ἐστὶν τῶν προσόντων τοῖς σώμασιν, χρωμάτων καὶ σχημάτων καὶ μεγεθῶν φημί, ὅθεν ἀόρατος ὑπάρχει. Πᾶσα γὰρ ἀνάγκη τὴν ὄρατὴν οὐσίαν ὑπὸ σχήματα καὶ μεγέθη, χρήματά τε καὶ τὰ παραπλήσια ὑπάρχειν, ἀλλὰ ἀόρατος ὁ Θεός, ὡς πολλαὶ λέξεις τῶν γραφῶν μαρτυροῦσιν, νοερὰ οὐσία τυγχάνων, οὐδὲ μεταβατικῶς κινεῖται, οὐδὲν ἐν τόπῳ τὸ σύνολον ὑπάρχει».

63. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Περὶ ἁγίου Πνεύματος*, 38: PG 39, 1066. ΒΕΠ 44, 190. «*Quia ergo omnis humana vox nihil potest aliud judicare quam corpora, et Trinitas, de qua nunc nobis sermo est, omnes materiales substantias superat, idcirco nullum verbum potest ei proprie coaptari et ejus significare substantiam, sed omne, quod loquimur, καταχρηστικῶς, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis et maxime, cum de Trinitate loquimur*» Μετ. π. Γρηγορίου Νόβακ. ΒΕΠ 49, 242. Ἀντίθετη ἀποψη ἔχει διατυπώσει καὶ ὁ Χρ. Ἀνδροῦτσος: «ἄλλως τε ἐάν τὰ θεία ὀνόματα ἦσαν ψιλὰ τῆς ἀνθρώπινης διανοίας πλάσματα μηδὲν τῆς θείας οὐσίας ἀποκαλύπτοντα...». Βλ. ΧΡ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας* Ἀθῆναι 1907, σ. 43.

64. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἐγκύκλιος ἐπιστολή*, 4: PG 18, 572. ΒΕΠ 37, 198.

ἔστιν ἐν αὐτῷ ὕλη καὶ εἶδος, μονὰς ἔστιν, ἕνας ἔστιν».⁶⁵ Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς ὑπερβαίνει τὰ νοήματα γι' αὐτὸ «φανερῶνται διὰ πολλῶν παραδειγμάτων».⁶⁶ Αὐτὰ τὰ «παραδείγματα» μεταφέρονται κατόπιν ὡς γνώση μὲ «πλήθος λέξεων».⁶⁷ «Κυριολεκτικῶς» δηλαδή «οὐσιωδῶς» δὲν ἀποκαλύπτονται λέξεις, ἀλλὰ «τύποι», «παραδείγματα», «δείξεις» καὶ βέβαια μόνον σὲ λίγους, οἱ ὅποιοι μὲ τὴ σειρὰ τους τὰ μεταφέρουν στοὺς πολλοὺς. Στοὺς λίγους ἢ «ἀποκάλυψη» γίνεται «χωρὶς ὕλης».⁶⁸ Ὅταν ὁμως αὐτοὶ «οἱ λίγοι» μεταφέρουν αὐτὴν τὴν ἀποκάλυψη στοὺς πολλοὺς χρησιμοποιοῦν ὕλικά παραδείγματα, λέξεις, ὀνόματα, σχήματα, ἔννοιες, ἀνάλογα μὲ τὴν δύναμή τους, ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμη τῶν ἀκροατῶν τους.⁶⁹

Ὁ ἰσχυρισμὸς, λοιπόν, τοῦ Ἀετίου ὅτι τὸν ὄρο «ἀγέννητος» τὸν κατέχει ὡς ἀποκάλυψη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύεται ἀντίθετος μὲ τὴν ἀποκαλυπτικὴ μέθοδο τῆς Γραφῆς. Ὁ Θεὸς δὲν ἀποκαλύπτει ὀνόματα. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐξηγητικὴ τοῦ Δίδυμου, τὸ ὄνομα «λεκτόν» εἶναι δηλωτικὸ αὐτοῦ ποῦ δέχθηκε τὴν ἀποκάλυψη διὰ «παραδείγματος». Τὰ ὀνόματα στὴν Τριάδα χρησιμοποιοῦνται «καταχρηστικῶς» καὶ ὄχι «κυριολεκτικῶς», δηλαδή «οὐσιωδῶς». Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Δίδυμος ἐντοπίζει τὸ λάθος ὄλων τῶν αἰρετικῶν. «Οἱ ἑτερόδοξοι δὲ οὐκ ἴσασιν, πῶς ἕκαστα τούτων λέγεται, καὶ οὐχ ὡς ὑποδείγματα αὐτὰ λαμβάνουσιν καὶ λέγουσιν ὅτι· “τὸ φῶς οὐσία ἔστιν, τὸ ἀπαύγασμα ἐνέργεια ἔστιν”· οὐκοῦν ἐνέργεια οὐσίας ἔστιν ὁ Υἱὸς καὶ οὐκ οὐσία;” Οὐ νοοῦσιν δέ, διὰ τί τοῦτο ἐλέχθη· ἵνα μάθῃ ὅτι οὐ προϋπάρχει τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· μὴ γὰρ αἰσθητὸν φῶς ἔστιν ὁ Πατήρ καὶ αἰσθητὸν ἀπαύγασμα ἔστιν ὁ Υἱός. Ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων διδασκαλία γέγονεν, ἵνα ἐξ’

65. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PsTV, 206. ΒΕΠ 46, 353.

66. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PsTV, 208. ΒΕΠ 46, 354.

67. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PsTV, 206-208. ΒΕΠ 46, 353-354. Ἡ γνωσιολογία αὐτὴ εἶναι κατὰ βάση στωϊκῆς προέλευσης. «Προηγῆται ἢ ἐντύπωση· στὴ συνέχεια, ἢ σκέψη, ποῦ ἔχει τὴν ἱκανότητα τῆς ὁμιλίας ἐκφράζει μὲ λόγια τὴν ἐμπειρία τῆς ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐντύπωσης». Διογεν. Λαερτ. 7,4. Α. Α. Long, Ἡ ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία, Στωϊκοί, Ἐπικουρῶντες, Σκεπτικοί, ἔκδ. Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1990, σ. 203-204. Ἡ διδασκαλία αὐτὴ βρῆκε ἐφαρμογὴ στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία στηριζόμενη στὰ γραφικὰ χωρία. Εξ. 25,40 «ὄρα, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει»· Ἐβρ. 8,5 «ὑποδείγματα καὶ σκιᾶ» καὶ Ἐβρ. 11,13 «Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ὀήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαينوμένου τὸ βλεπόμενον γεγονέναι» Βλ. καὶ ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 55. ΒΕΠ 50, 18.

68. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PsTV, 206. ΒΕΠ 46, 353.

69. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PsTV, 208. ΒΕΠ 46, 353 «Θέλοντες οὖν πολλάκις εἰπεῖν ὅτι εἰς ἔστιν ὁ Θεός, μυρία λέγομεν».

ὄν ἴσμεν ἃ μὴ ἴσμεν μανθάνωμεν. Οἶδαμεν δὲ ὅτι οὐ προϋπάρχει τὸ φῶς τοῦ ἀπαυγάσματος».⁷⁰

8. Ὄνόματα τῆς Τριάδας «ἀσχέτως» καὶ «ἐν σχέσει», «τὰ πρὸς τι». Τὸ ἀμφιλαφές τοῦ Λόγου

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισης τῆς ἀρειανικῆς ἔριδας ἐγίνε φανερό ὅτι ὑπῆρχε διάσταση στὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν ὀνομάτων ποὺ ἀποδίδονται στὰ πρόσωπα τῆς Τριάδας, Υἱός, Λόγος-Σοφία, Πνεῦμα, καὶ τῶν ὑπολοίπων γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν προσδιορισμῶν, μὲ τοὺς ὁποίους οἱ ὄροι αὐτοὶ ἐκφέρονται.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Ἄρειο, ὁ Υἱὸς πρέπει νὰ θεωρεῖται: «οὐδὲ τὸν ὄντα πρότερον, ὕστερον γεννηθέντα ἢ ἐπικτισθέντα εἰς υἱόν» «οὐδὲ ἅμα τῷ πατρὶ τὸ εἶναι ἔχει, ὡς τινες λέγουσι τὰ πρὸς τι».⁷¹

Ὅπως δειχθῆκε, τὸ λεκτικὸ σχῆμα «ὄτε» «τότε», δηλώνει τὴ σχέση τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ πράγματα-δημιουργήματα καὶ μὲ αὐτὸ δειχνεῖται ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ.⁷² Τὸ σχῆμα αὐτὸ ἐφάρμοζαν καὶ οἱ ἀρειανοὶ ὄλων τῶν τάσεων ὄχι μόνο στὴ σχέση ἢ συγκατάβαση τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ κτίσματα καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ Λόγο, στὴν ἐσωτερικὴ λεγόμενη ζωὴ τῆς ἁγίας Τριάδας.

Ὁ Δίδυμος διακρίνει μεταξὺ τῆς σχέσεως, «τὰ πρὸς τι», τοῦ Λόγου πρὸς τὰ κτίσματα, τὰ λογικά, τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τῆς σχέσεως, «τὰ πρὸς τι», τοῦ Λόγου πρὸς τὸ Θεό. Πρὸς τὰ κτίσματα, πράγματι, ἰσχύει τὸ σχῆμα «ὄτε» – «τότε», καὶ δηλώνεται μὲ αὐτὸ ἡ σχέση, ἡ οἰκονομία καὶ ἡ συγκατάβαση τοῦ Λόγου. Πρὸς τὸ Θεό (Πατέρα) ὁμοῦς δὲν συνταιριάζει τὸ παραπάνω σχῆμα γιατί δηλώνει χρόνο, μετοχή, μετουσία, σχέση. Πρὸς τὸ Θεό ὁ Λόγος ὑπάρχει ἀϊδίως, ἀμετόχως, ἀσχέτως. Ἔχουμε δηλαδὴ τὸ ἴδιο ὑποκείμενο, Λόγος-Σοφία-Πνεῦμα κ.λπ., καὶ πρὸς τὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ Θεό (Πατέρα).

«Θεοῦ λόγος, ὅστις ἦ μὲν πρὸς τὸν Πατέρα ἐν ε...

...ὁμοούσιος αὐτῷ τυγχάνων, ἀπλῆ οὐσία ὑπάρχει...

...ἡ πρὸς τὰ δημιουργούμενα ἔχει τὴν σχέσιν...

...οὐσα τὰ πρὸς πάντα πρὸς τὸ ἑαυτῆς βούλημα...

70. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, PsTV, 208. ΒΕΠ 46, 354. Καὶ ὁ Μ. Βασίλειος παραδέχεται ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὀνόματα χρησιμοποιοῦνται «καταχρηστικῶς» στὸν Θεό. «Καὶ μὴ οὐδὲ ἐκεῖνο γε ἂν εἶποι, ὡς κυρίως καὶ πρώτως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τεταγμένων τῶν ὀνομάτων τούτων, καταχρηστικῶς ἡμεῖς ἐπιλέγομεν τῷ Θεῷ». Κατὰ Εὐνομίου. Β, 23: PG 30, 621 SC 305, 94. ΒΕΠ 52, 207.

71. ΕΚΘΕΣΙΣ ΑΡΕΙΟΥ, ΒΕΠ 37, 103.

72. Βλ. σ. 22 παρούσας ἐργασίας.

...η σοφία ἀλλ' αὐτό τοῦτο οὐσιώδης...

...σοφω μετόχως». ⁷³

9. Ἀμφιλαφεῖς ἐπίνοιες τοῦ Υἱοῦ

«Πρὸς τὴν ἀλληγορίαν – κατὰ τὴν ἀλληγορίαν – ἀναγωγὴν». Σχέση-φι-
λανθρωπία.

Τὰ ὀνόματα, φῶς, θύρα, ποιμὴν, ὁδὸς καὶ ἄλλα παρμένα ἀπὸ τὸ φυσικὸ
κόσμο, ἀποδίδονται στὸν Υἱὸ σύμφωνα μὲ τὸν νόμο τῆς ἀλληγορίας καὶ δη-
λώνεται μὲ αὐτὰ ἡ σχέση καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὰ κτίσματα
ἀλλὰ καὶ ἡ νοητὴ Του οὐσία.

«Πρὸς τὴν ἀλληγορίαν πολλά...

...θύρα ποιμὴν, ὁδὸς...

σχέσει καὶ φιλανθρωπία». ⁷⁴

«...ὁ Σωτὴρ εἶναι εἴρηται,

...ἀλληγορίαν ἡμέρα ἔσται». ⁷⁵

«Ἐλέγετο πρὸ τούτων ὅτι τὸ “γεννηθῆτω φῶς” εἰς τὸν Σωτῆρα ἀνάγειν δεῖ,
οὐχ ὡς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὑποστάντος, ἀλλ' ὡς ἀρμοζόμενον τοῖς φωτιζομέ-
νοις». ⁷⁶

10. Ἐπίνοιες καὶ ἐνέργεια

Τὰ ὀνόματα, σοφία, λόγος, ζωὴ, ἀλήθεια, δικαιοσύνη, ἀγιασμός, ἀπολύ-
τρωσις, ἀποδίδονται σύμφωνα μὲ τις ἐνέργειες τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν κόσμο,
χωρὶς νὰ σημαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἀπλὲς ἐπίνοιες, ἀφοῦ ὅλα ἀναφέρον-
ται σὲ οὐσία-ὑποκείμενο. «Οἷαν γὰρ ἂν ἐπίνοιαν τούτου τοῦ ὄρουσ λάβοις,
φωτεινὴ ἔστιν· λέγεται γὰρ σοφία, λόγος, ζωὴ, ἀλήθεια, δικαιοσύνη, ἀγια-
σμός, ἀπολύτρωσις. Ταῦτα πάντα ἀνατέλλοντα εἰσι φῶτα, οὐ πολλὰ φῶτα

73. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 36. BEP 50, 12. Βλ. καὶ ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλ-
μοὺς*. PsT III, 216. BEP 46, 143-144. «Καὶ ὁ Λόγος οὖν τοῦ Θεοῦ ὅτε ἔτι πρὸς τὸν Θεὸν ἦν “καὶ
ἦν” γὰρ πρὸς τὸν Θεόν”, οὐδεμία ἔχει σχέσιν πρὸς ἄλλου, ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεὸν μόνον, δευτέ-
ρως δὲ καὶ πρὸς τοὺς μετόχους ἑαυτοῦ. Ἀσχέτως οὖν ὁ λόγος αὐτοῦ πρὸς τὸν
Θεὸν ἔστιν, σχετικῶς πρὸς τοὺς μετέχοντας αὐτοῦ ἐγένετο, ὁ μὲν γὰρ ἔχει
λόγον σοφίας, ἄλλος λόγον γνώσεως... Ὁ αὐτὸς οὖν λόγος τοῦ Θεοῦ γίνεται πρὸς τοὺς
προφήτας καὶ ἔστιν πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ οὐ τὴν αὐτὴν ζητοῦμεν σχέσιν· ἐπὶ μὲν
γὰρ τοῦ Πατρὸς ἀνυπέρβλητος ἔστιν». Ἡ ἔκφραση ποῦ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὰ
λεγόμενα «ἀκατάληπτα» τοῦ Θεοῦ, ἢ τίς λεγόμενες «ἐνδοτριαδικές σχέσεις», ἐλέγχεται ὡς
ἀρειανίζουσα, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ Δίδυμο, «ἐνδοτριαδικές σχέσεις» δὲν ὑφίστανται, γιατί
αὐτὲς εἰσάγουν χρόνον καὶ κτιστότητα στὸ Θεό.

74. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 42. BEP 50, 14.

75. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 48. BEP 50, 16.

76. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 100. BEP 50, 34. Βλ. καὶ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς τὸν
Ἰωάννην*. SC 120, 88-90 καὶ 290-292.

κατὰ τὴν οὐσίαν, –ἐν γὰρ ἔχουσιν ὑποκείμενον τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν–, ἀλλὰ κατ’ ἐνεργείας διαφόρους».⁷⁷

Συμπερασματικά, τὰ ὀνόματα τοῦ Υἱοῦ μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικά κατὰ περίπτωσιν, ἀνάλογα πρὸς τὴ σχέση, τὴ συγκατάβαση, τὴ φιλανθρωπία ἢ τὴν ἐνέργεια, ἢ οὐσία ὁμως πού δηλώνεται μὲ αὐτὰ δὲν εἶναι διαφορετική. Τὸ ἐρμηνευτικὸ σχῆμα πού ἐπικρατεῖ ἔχει ὡς ἐξῆς:

- «ἐν σχέσει», «πρὸς τὰ ἀποτελέσματα», χρησιμοποιοῦνται ὀνόματα «ἄλλο καὶ ἄλλο», ἀλλὰ ὁ Λόγος δὲν εἶναι «ἄλλος καὶ ἄλλος κατὰ τὸ ὑποκείμενον-οὐσία».

- «ἀσχέτως πρὸς τὸν Θεόν», χρησιμοποιοῦνται ὀνόματα πού δηλώνουν τὰ τρία πρόσωπα τῆς Τριάδος, χωρὶς αὐτὰ νὰ φανερώσουν τάχα καὶ διαφορετικὴ οὐσία. Ἔστω καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος, (τὰ τρία πρόσωπα), ἄλλ’ οὐχὶ ἄλλο καὶ ἄλλο καὶ ἄλλο (κατὰ τὴν οὐσία).⁷⁸

Ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ τοῦ Δίδυμου γίνεται φανερὴ ἡ ἀμφιλάφεια τῶν θεολογικῶν νοημάτων. Ἡ μέθοδος αὐτὴ τοῦ παρέχει ἐλευθερία κινήσεων στὴν ἀντιμετώπιση τῶν αἰρετικῶν, ἀποδίδει ὁμως καὶ τὴν πραγματικότητα στὴν προσπάθεια τῆς ἀποδόσεως τῶν ὀνομάτων στὴν Τριάδα.

77. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 243, 68. BEP 50, 154. καὶ ὁ Μ. Βασίλειος ἀπορρίπτωντας ὁμως τὶς ἀλληγορικὰς ἐρμηνευτικὰς προϋποθέσεις συμφωνεῖ: «Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τοῖς περὶ ἑαυτοῦ λόγοις, τὴν φιλανθρωπὴν τῆς θεότητος καὶ τὴν ἐξ οἰκονομίας χάριν τοῖς ἀνθρώποις παραδελῶν, ἰδιώμασι τισὶ τοῖς θεωρουμένοις περὶ αὐτὸν ἀπεσήμανε ταύτην, θύραν ἑαυτὸν λέγων καὶ ὁδὸν καὶ ἄρτον καὶ ἄμπελον καὶ ποιμένα καὶ φῶς, οὐ πολυώνυμος τις ὢν· οὐ γὰρ πάντα τὰ ὀνόματα εἰς ταυτὸν ἀλλήλοις φέρεται. Ἄλλο γὰρ τὸ σημαίνον φῶς καὶ ἄλλο ἄμπελου, καὶ ἄλλο ὁδοῦ καὶ ἄλλο ποιμένου. Ἄλλ’ ἐν ὧν κατὰ τὸ ὑποκείμενον, μία οὐσία καὶ ἀπλὴ καὶ ἀσύνθετος, ἄλλοτε ἄλλως ἑαυτὸν ὀνομάζει, ταῖς ἐπινοίαις διαφερούσας ἀλλήλων τὰς προσηγορίας μεθαρμοζόμενος. Κατὰ γὰρ τὴν τῶν ἐνεργειῶν διαφορὰν καὶ τὴν πρὸς τὰ εὐεργετούμενα σχέσιν, διάφορα ἑαυτῷ καὶ τὰ ὀνόματα τίθεται». Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίου* I, 7. PG 30, 525. SC 299, 188-190. BEP 52, 167.

78. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, PsT III, 214. BEP 46, 143-144. «Καὶ ὁ Λόγος οὖν τοῦ Θεοῦ ὅτε ἐτι ἦν πρὸς τὸν Θεὸν ἦν –“καὶ ἦν” γὰρ πρὸς τὸν Θεόν–, δευτέρως δὲ καὶ πρὸς τοὺς μετόχους ἑαυτοῦ. Ἀσχέτως οὖν πρὸς τὸν Θεὸν ἐστίν, σχετικῶς πρὸς τοὺς μετέχοντας αὐτοῦ ἐγένετο, ... ὁ μὲν γὰρ ἔχει λόγον σοφίας, ἄλλος λόγον γνώσεως· μὴ γὰρ ἄλλος καὶ ἄλλος ἐστὶν κατὰ τὸ ὑποκείμενον ὁ λόγος οὗτος»... «Ἐν ἐστὶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ λέγομεν αὐτοῦ διάφορα γνωρίσματα. Ἐὰν εἰς τὰ χαρίσματα σκοπήσεις, δοκεῖ πλῆθος ἁγίων πνευμάτων εἶναι (Α’ Κορ. 14,32). Λέγεται καὶ Πνεῦμα Ἥλια καὶ Πνεῦμα Ἐλισαίε, οὐχ ἕτερα εἰσὶν ταῦτα τῆ οὐσία, ἀλλὰ τῆ ἐπινοία καὶ τῆ σχέσει τῶν μετεχόντων λέγεται πλῆθυντικῶς πνεύματα». ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, PsT III, 214. BEP 46, 143. Βλ. καὶ ΔΙΔΥΜΟΥ: *Περὶ ἁγίας Τριάδος*. BEP 45, 163. «Περὶ τῶν λεγόντων ὅτι: “ἄλλο εἰκὼν καὶ ἄλλο Θεός”». Ἡ ὀρολογία αὐτὴ ἔχει τὴ συνέχειά της στὸ Γρηγόριο Θεολόγο. Βλ. «Πρὸς Κληδόνιον ἐπιστολὴ Α: PG 37, 180 Α-Β. SC 208, 44-46 καὶ SC 187, 141 σημ. 25. BEP 60, 262-263.

3. Τὰ ὀνόματα «ΠΑΤΗΡ» καί «ΥΙΟΣ»

α. Ἐνότητα οὐσίας ἢ ἐνότητα ἀριθμοῦ; (ΟΜΟΟΥΣΙΟΣ)

Ὁ ὄρος «ὁμοούσιος» στό ὑπόμνημα τῆς *Γενέσεως τοῦ Δίδυμου* ἀπαντᾶται τρεῖς φορές.⁷⁹ Μὲ τὸ θέμα ὁμοῦς ποῦ καταγινομάστε σχετίζεται μόνον ἡ πρώτη περίπτωση.

«...ὑπόθεσις γὰρ καὶ θεμέλιος τῶν ὄλων ὑπάρχων...

...υ... Θεοῦ λόγος, ὅστις ἦ μὲν πρὸς τὸν

Πατέρα ἐν...ε... ὁμοούσιος αὐτῶ τυγχάνων...».⁸⁰

Ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ ταυτίσει τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ Λόγου μὲ αὐτὴ τοῦ Πατέρα εἶναι προφανής. Ἡ ταύτιση αὐτῆ, τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῶν δύο προσώπων, ὀδηγεῖ ἀναπόδραστα καὶ στὴν ταύτιση τῆς οὐσίας τους.

«Πάντα γὰρ διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο

καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐκτίσθη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς

καὶ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὰ ὄρατά καὶ τὰ ἀόρατα·

ἐν γὰρ τῷ Υἱῷ τὰ πάντα συνέστηκε καὶ εἰς αὐτόν,

ὅς ἔστι πρὸ πάντων· ἄνευ γὰρ Λόγου τοῦ Θεοῦ,

ὅς οὔτε προφορικὸς οὔτε ἐνδιάθετος ἔστιν ἀλλὰ

αὐτὸ τοῦτο, Θεοῦ οὐσιώδης... τῷ ὄντι, οὐδὲν

ὑποστῆναι δύναται».⁸¹

Στὸ κείμενο αὐτὸ παρατηρεῖται ἡ δικαιολογημένη ἐπιμονὴ τοῦ *Δίδυμου* νὰ προσγράψει καὶ στὸν Υἱὸ τὶς δημιουργικὲς ἰδιότητες τοῦ Πατέρα, –ποιητῆς οὐρανοῦ καὶ γῆς ὄρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων–, ἀλλὰ καὶ στὸ Λόγο, τὸν ὁποῖον ταυτίζει μὲ τὸν Υἱὸ καὶ τὸ Χριστό. Ἡ ἄμεση σχέση τοῦ κειμένου αὐτοῦ μὲ τὴν πρὸς *Κολοσσαεῖς* ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου *Παύλου* (1, 16-17) εἶναι ὀλοφάνερη.

«ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα

ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς,

τὰ ὄρατά καὶ τὰ ἀόρατα

... ..

τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἐκτισται·

79. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. α. SC 233, 36. BEΠ 50, 12.

β. SC 233, 158. BEΠ 50, 51.

γ. SC 234, 150. BEΠ 50, 149.

80. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 36. BEΠ 50, 12.

81. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 34-36. BEΠ 50, 11-12.

καὶ αὐτὸς ἔστιν πρὸ πάντων
καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν,
... ..».⁸²

Πρὸ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Α' Οἰκ. Σύνοδο (325), διεξήχθη ζωνηρὴ θεολογικὴ συζήτηση μὲ σκοπὸ νὰ διευκρινισθεῖ ἂν ἐκφράσεις, ὅπως π.χ. ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν, γιὰ νὰ διατυπώσουν τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ Υἱοῦ, ἀφοῦ μέχρι τότε μόνο στὸν Πατέρα ἀποδίδονταν. Οἱ ἐκφράσεις αὐτές, ἐὰν ἀποδοθοῦν καὶ στὸν Υἱό, τότε ἀναφέρονται σὲ κοινὴ οὐσία, δύναμη, ἐνέργεια, καὶ συγχρόνως διακρίνονται οἱ δύο ὑποστάσεις-πρόσωπα τῆς θεότητος. Αὐτὸ ἦταν ἐξάλλου καὶ τὸ κύριο πρόβλημα ποῦ ἀπασχόλησε τὶς Α καὶ Β Οἰκουμενικὲς Συνόδους.

Ὁ Μονοθεϊσμός τῆς Π. Διαθήκης στάθηκε τὸ πρῶτο καὶ σπουδαιότερο ἐμπόδιο σὲ μιὰ τέτοια θεολογικὴ ἐξέλιξη. Χωρὶα ὅπως, Ἐξ. 3,14, Δευτ. 32,39 καὶ Ἦσ. 44,6 διδάσκουν ὅτι «Εἷς Θεὸς ἐστίν» καὶ ἀκόμα ὅτι αὐτὸς ὁ «εἷς Θεός» εἶναι καὶ δημιουργὸς «οὐρανοῦ καὶ γῆς» καὶ μάλιστα «μόνος».⁸³ Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ «μόνος» τόνιζε τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ Θεοῦ χωρὶς τὴ μεσολάβηση κτιστοῦ ἐνδιαμέσου ὄντος.⁸⁴

Στὴν Κ.Δ. ὁμως φαίνεται ὅτι αὐτὸς ὁ «εἷς» Θεὸς τῆς Π.Δ. διευρύνεται.
«ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ
ἡμεῖς εἰς αὐτόν, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός,
δι οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ».⁸⁵

Ἡ προσθήκη τοῦ δευτέρου «εἷς», ποῦ ἀναφέρεται στὸν Ἰησοῦ Χριστό, δημιουργήσε τὸ θεολογικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἀπαιτοῦσε τὴ λύση του.

Στὴ διδασκαλία τῶν χριστιανῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων συ-

82. Πράγματι, ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς μεγάλους πατέρες τοῦ τέταρτου αἰῶνα πρὸς στήριξη τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς ὁμοουσιότητάς Του πρὸς αὐτὴν τοῦ Πατέρα. Βλ. ΤΣΑΚΩΝΑ Γ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, «A Comparative Study of the Term "Son of God" in St. Paul, the Old Testament, the Hellenistic World and in Philo», Θεολογία Α 36 (1965), 357-372 καὶ 628-639, 37 (1966), 99-121. Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀπ. Παύλου (Εἰσαγωγή-Κείμενον-Ἑρμηνεία), Ἀθήνα 1981, 72 κ.έ. Τὸ Φιλολογικὸν καὶ Θεολογικὸν Πρόβλημα τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἀπ. Παῦλον, Ἀθήνα 1966, σ. 156 κ.έ.

83. Ἐξ. 3, 14. «Ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὢν».

Δευτ. 32, 39. «Ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ».

Ἦσ. 44,6. «Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα πλὴν ἐμοῦ, οὐκ ἔστι Θεός».

Ἦσ. 44,24. «Ἐγὼ Κύριος ὁ συντελῶν πάντα, ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν μόνος καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν».

84. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Θεσσαλονίκη⁶ 1970, σ. 43 κ.έ.

85. Α' Κορ. 8,6 «καὶ ἐν Πνεῦμα ἅγιον ἐν ᾧ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ».

νεχίζεται πάντως ή διδασκαλία της *Π. Διαθήκης* διτι ό Θεός δημιουργεί τόν κόσμο χωρίς τή μεσολάβηση κτιστοῦ ὄντος.

«*Πρῶτον μὲν πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστίν ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, καὶ πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ἀχώρητος ὢν*».⁸⁶

Τὸ βασικό ἐρώτημα πού πλανιόταν καθόλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων καὶ τὸ ὁποῖο ἐντάθηκε τὸν τέταρτο αἰώνα, ἦταν σχετικό μὲ τὸ θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὁ Θεός εἶναι «*εἷς*» «*ὁ τὰ πάντα κτίσας*». Ὁ Υἱός πού «*ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα*» τί εἶναι; Ἀπαντήσεις εὐστοχες ἢ ἀστοχες δίνονταν μὲ τὸν ἓνα ἢ ἄλλο τρόπο ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ἀλλὰ ἡ ζήτηση πιστικῆς ἀπάντησης ἐπανερχόταν.⁸⁷

Τὸν τέταρτο αἰώνα οἱ ἀρειανοὶ ἔθεταν μὲ βίαιο τρόπο τὸ ἐρώτημα μὲ σκοπὸ νὰ ὀδηγήσουν τὰ πράγματα στὸ συμπέρασμα πού αὐτοὶ προσδοκοῦσαν. «*Ἴδου εἷς, καὶ μόνος, καὶ πρῶτος λέγεται ὁ Θεός, πῶς ὑμεῖς λέγετε τὸν Υἱὸν εἶναι Θεόν;*» ρωτοῦσαν.⁸⁸

Γιὰ τοὺς ἀρειανούς ὄλων τῶν τάσεων αὐτὸ τὸ δεύτερο «*εἷς*» τοῦ Υἱοῦ μπορεῖ νὰ συμβιβασθεῖ μὲ τὸ «*Μόνος*» μόνο στὴν περίπτωση πού θεωρηθεῖ ὁ Υἱός «*κτιστός*». Ὁ Υἱός γι' αὐτοὺς μετέχει τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ σάν «*ὑπουργός*» «*βοηθός*» καὶ «*ὄργανον*» αὐτοῦ.⁸⁹

Στὴν συντονισμένη προσπάθειά τους προφανῶς καὶ ἀναζητοῦσαν χωρία ἀπὸ τὴν ἁγία *Γραφή* τὰ ὁποῖα ἔδειχναν, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις τους, τὴν «*ἐναντιότητα*» τῆς οὐσίας τοῦ Πατέρα πρὸς ἐκείνη τοῦ Υἱοῦ καὶ ὄχι τὴν ἔνωση τῆς οὐσίας τους.⁹⁰ Τὰ χωρία αὐτὰ ὑποστήριζαν ἔχουν γραφεῖ εἰς

86. ΕΡΜΑ, *Ποιμὴν Ἐντολῆ Α*, 1. SC 53, 144. ΒΕΠ 3,52. Τὸ ἔργο τοῦ Ἐρμά κατατασσόταν στὴ *Γραφή* ἢ τουλάχιστον τὸ θεωροῦσαν σχετικό μὲ τὸν Κανόνα τῆς Κ.Δ. ἢ τουλάχιστον στὰ δευτεροκανονικά (Μ. Ἀθανάσιος). Βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατρολογία Α'*, Ἀθήνα 1982, σ. 190.

87. Περισσότερα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ θέματος αὐτοῦ στὰ ἔργα LEBERTON, *Histoire du dogme de la Trinité*, τ. I-II, Paris 1927 καὶ N.D. KELLY, *Early Christian Creeds*, London 1950.

88. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν Γ*, 7.

89. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν Α*, 5.

90. Λουκ. 18, 19 «*Οὐδείς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός*».

Μάρκ. 12,29 «*ἄκου Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστίν*».

Ἰωάν. 5, 23 «*Ὁ ἐμὲ τιμῶν τιμᾷ τὸν πέμψαντά με*».

Ἰωάν. 6, 38 «*Ἐγὼ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα οὐχ ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με Πατρός*».

Ἰωάν. 14, 28 «*Ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἐστί*».

«ἀναίρεσιν τοῦ Υἱοῦ». Ὁ Ἄρειος φανερὰ δίδαξε ὅτι: «Σύνες ὅτι ἡ μονὰς ἦν, ἡ δὲ δυὰς οὐκ ἦν πρὶν ὑπάρξῃ».⁹¹

Ἀντίθετα, οἱ ὀρθόδοξοι θεωροῦσαν ὅτι αὐτὰ τὰ γραφικὰ χωρία ἔχουν γραφεῖ ὄχι «εἰς ἀναίρεσιν τοῦ Υἱοῦ» ἀλλ' «εἰς ἀναίρεσιν τῶν πλασθέντων παρὰ τῶν ἀνθρώπων ψευδωνύμων θεῶν».⁹² Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀντέταξε σ' αὐτὰ τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἀπορριπτεται ἡ ἀϊδιότητα τοῦ Λόγου, ἀπορριπτεται καὶ ἡ ἀϊδιότητα τῆς Ἁγίας Τριάδας. «Εἰ γάρ, οὐκ ἀϊδίως συνέστιν ὁ Λόγος τῷ Πατρὶ οὐκ ἔστιν ἡ Τριάς ἀϊδίου· ἀλλὰ μονὰς ἦν πρότερον, ἐκ προσθήκης δὲ γέγονεν ὕστερον Τριάς, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κατ' αὐτοὺς ἠῤῥῆσε καὶ συνέστη τῆς θεολογίας ἡ γνῶσις».⁹³

Ἡ ταυτότητα τοῦ ἀριθμοῦ, γὰρ τὸν Δίδυμο, δὲν ἀρκεῖ. Ἀπαιτεῖται ἡ ταυτότητα τῆς φύσεως-οὐσίας. Στὸ ὑπόμνημα τῆς Γενέσεως δὲ συναντᾶται βέβαια ὁ ὄρος «Τριάς».⁹⁴ Στὰ ὑπόλοιπα ὁμως ἔργα τῆς Τουρα ὁ Δίδυμος εἶναι συστηματικὰ ἀναλυτικός.

«Πρὸς σέ, Κύριε, κεκράξομαι καὶ πρὸς τὸν Θεόν
μου βοήσομαι»

δύναται, ἵνα δημωδέστερον ἐξηγησώμεθα·
πρὸς σέ, ὦ Κύριε, ὡς ἀρχιερέα, ὡς ἱατρὸν
κεκράξομαι, πρὸς δὲ τὸν Θεόν μου βοήσομαι,
οὐ διαιροῦντες τὸν Πατέρα ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ.

91. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ Συνόδων* 15. Βλ. καὶ RUDOLF LORENZ, *Arius judaicus; Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, Göttingen 1979, σ. 60-61.

92. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν* Γ, 7.

93. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν* Α 17. Τὸν ὄρο «Τριάς» γὰρ πρώτη φορά ἀναφέρει ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας στὸ ἔργο του *Πρὸς Αὐτόλκιον* II, 15. «Ὡσαύτως καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι πρὸς τῶν φωστήρων γεγονῆαι τύποι εἰσὶν τῆς Τριάδος»: SC 20, 139. BEP 5, 32. Ὅπως παρατηρεῖ ὁμοῦς ὁ ἐκδότης δὲν πρέπει ὁ Θεόφιλος νὰ εἶναι ὁ εισηγητὴς τοῦ ὄρου. Ὁ ὄρος ἦταν συνηθισμένος γι' αὐτὸ καὶ δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ δώσει τις ἀπαραίτητες διευκρινήσεις. Βλ. SC 20, 139. σημ. 2. Πάντως στὸ θέμα τῆς ἀριθμησης τῆς ἁγίας Τριάδας σκόνταφταν καὶ οἱ Μοντανιστές. Βλ. ΔΙΔΥΜΟΥ; *Περὶ ἁγίας Τριάδος*. PG 39, 924. BEP 44, 127. «Μοντανιστῶν δὲ τὴν ἄνοιαν, μελλόντων τὰς τρεῖς πανμνύτους ὑποστάσεις ὡς ἐν πρόσωπον θεοσκεύειν, διὰ τοῦ «Εἷς» καὶ Εἷς καὶ «Εἷς...».

94. Ὁ Δίδυμος στὸ ὑπόμνημα τῆς Γενέσεως ΣΤ, 10 «ἐγέννησε Νῶε τρεῖς υἱούς» γράφει: «ὁ δὲ τριαγεννητικὸς τέλειος λέγεται πρῶτος ὢν ἄριστος εἰκόνα φέρων τοῦ δημιουργοῦ, δραστήριος γάρ, καὶ ἔτι ἡ ἀφαίρεσις ἀπ' αὐτοῦ ἑνὸς ἀριθμοῦ δυάδα ποιεῖ, ὡς δηλονότι κατὰ προσθήκην τὰ τρία γεγένηται». SC 243, 56. BEP 50, 120. Σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῶν ἀριθμῶν στὸ Δίδυμο βλ. SC 83, 112-114. (Arithmologie) καὶ G. BARDY, *Didyme l' Aveugle*, Paris 1910, σ. 219.

Ὁ δὲ βοῶν πρὸς Θεὸν πρὸς τὴν Τριάδα
βοᾷ. Εἷς γὰρ Θεὸς ἡ Τριάς, οὐ τὸ ταῦτόν
τοῦ ἀριθμοῦ, εἰ γὰρ δεῖ ἀριθμούς ἐκεῖ φάναι». ⁹⁵

Ἡ ἔκφραση «εἰ γὰρ δεῖ ἀριθμούς ἐκεῖ φάναι», ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδας δηλαδὴ, μᾶς ὁδηγεῖ στὴν παράλληλη φράση τοῦ Μ. Βασιλείου «εἰ δὲ ἄρα δεῖ καὶ ἀριθμεῖν». ⁹⁶ Ἡ ἀρίθμηση τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδας ἢ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ἢ τουλάχιστον ὅταν γίνεται νὰ πραγματοποιεῖται «εὐσεβῶς». ⁹⁷ Ἐκεῖνο πού δείχνεται μὲ τὰ χωρία τῆς Γραφῆς εἶναι ὅτι ἡ «Τριάς εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας». ⁹⁸ Τὰ χωρία τῆς Γραφῆς πού σημαίνουν τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδας, δὲν ἔχουν γραφεῖ γιὰ νὰ τὰ διαιροῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ δηλώνουν τὴν ἔνωσή τους.

Ἡ ἔνωση τῆς οὐσίας τῆς ἁγίας Τριάδας φανερώνεται καὶ μὲ τὶς ἐκφράσεις τῆς Γραφῆς πού σχετίζονται μὲ τὴ δημιουργία.

«Διόπερ ἐὰν ἀκούωμεν εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ τὸ ἐγένετο οὕτως, τὸν Υἱὸν νοοῦντες τὸν ἀκούοντα καὶ πληροῦντα τὸ βούλημα... ωπίνως διαλαμβάνομεν... ου... ἴνα... καὶ ἀκου... ποιήσι... ἐν ἄλλ' ἴνα ἡμεῖς Πατρός καὶ Υἱοῦ ἔνωσιν ἔχοντες διὰ τούτων τῶν λέξεων δημιουργὸν τῶν ὄλων τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν πιστεύωμεν, οὐχ ἕτερα τοῦ Πατρὸς καὶ ἕτερα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐργαζομένον· εἴρηται γὰρ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ· “Ἄ γὰρ ἐκεῖνος ποιῆ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ”». ⁹⁹

95. A. KEHL, *Der Psalmenkommentar von Tura*, Quaternio IX, 7, 13-16. Βλ. καὶ σχόλια σ. 13 (*Pap. Colon. Theol. 1*), Köln-Orlando 1964 (PTA 8). *PsT III*, 30-32. ΒΕΠ 46, 89.

96. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*. PG 32, 148. SC 17, 192. ΒΕΠ 52, 268. «Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα παραδοὺς ὁ Κύριος, οὐ μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ συνεξέδωκεν. Οὐ γὰρ εἶπεν ὅτι εἷς πρῶτον καὶ δεῦτερον καὶ τρίτον· οὐδὲ εἷς ἐν καὶ δύο καὶ τρία· ἀλλὰ... μάλιστα μὲν ὑπὲρ ἀριθμὸν ἔστω τὰ ἀνέφικτα· Εἰ δὲ ἄρα δεῖ καὶ ἀριθμεῖν, μήτοι γὰρ καὶ ἐν τούτῳ καταργεῖν τὴν ἀλήθειαν· ἢ γὰρ σιωπῇ τιμάσθω τὰ ἄρρητα, ἢ εὐσεβῶς ἀριθμείω τὰ ἅγια». Ὁ ἴδιος στὸ ἔργο του *Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρειοῦ καὶ Ἀνομοίων*: PG 31, 604 B. ΒΕΠ 54, 218. «Ἀρίθμησον, εἰ βούλει, τὰ πρόσωπα. “Ἐγώ”, φησιν, “εἰμι ὁ μαρτυρῶν”. Εἷς. “Καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψάς με”. Δύο. Καὶ οὐκ ἐγὼ οὕτω τολμηρῶς ἀριθμῶ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἐδίδαξεν».

97. Ἀργότερα προστέθηκε καὶ ἡ ἐνόητα τῆς οὐσίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μὲ τὸ Θεό, ὅχι βέβαια κατὰ τὸν ἀριθμὸ, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσία. ΔΙΑΔΥΜΟΥ, *Περὶ ἁγίου Πνεύματος*: PG 39, 1050A. ΒΕΠ 44, 175. «*Sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed substantiam comprobavit*». «Ἀναγνώρισε τὴν ἐνόητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετὰ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ κατ' ἀριθμὸν, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσία». (Μετάφραση π. Γρηγ. Νόβακ), ΒΕΠ 49, 224-225.

98. ΔΙΑΔΥΜΟΥ, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰωβ. *HiT*, 62. ΒΕΠ 47, 17. «Τῆς γὰρ αὐτῆς οὐσίας ἡ Τριάς». Βλ. καὶ τὸ Ὑπόμνημα *Εἰς τὸν Ζαχαρίαν*, SC 83, 272 κ.ά.

99. ΔΙΑΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 66. ΒΕΠ 50, 23.

Ἡ ταυτότητα τῶν ἔργων «οὐχ ἕτερα τοῦ Πατρὸς καὶ ἕτερα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐργαζομένοι», μᾶς ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὴν ταυτότητα τῆς βουλή-σεως καὶ ἐνέργειας πού διερευνᾶται στὴ συνέχεια.

β. «Ἡ αὐτὴ καὶ βούλησις καὶ ἐνέργεια Πατρὸς καὶ Υἱοῦ»

Οἱ ὄροι αὐτοί, «βούλησις-ἐνέργεια» καὶ οἱ συνώνυμοί τους, διαδραματίσαν στα χρόνια τοῦ ἀρειανισμοῦ ἕναν ἀπὸ τοὺς κεντρικότερους πόλους ἀντιπαράθεσης μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων.

Βασικὴ ἦταν ἡ διδασκαλία τῶν ἀρειανῶν ὅτι ὁ Υἱὸς «οὐκ ὦν ὑπῆρξε θελήσει πατρῶα». ¹⁰⁰ Μὲ αὐτὴ τὴ θεμελιώδη διδασκαλία εἶναι φανερὸ ὅτι ἐπεδίωκαν νὰ διακρίνουν τὴν οὐσία τοῦ Πατέρα ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Υἱοῦ. Ἀνάμεσα στὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ μεσολαβεῖ ἡ βούληση τοῦ Πατέρα, ἰσχυρίζονταν.

Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ οἱ ὀρθόδοξοι πάσχισαν νὰ δείξουν ὅτι «οὐδὲν τούτου μέσον καὶ ἐκείνου» καὶ ὅτι τοῦ Πατέρα τό «θέλημα μετὰ τὸν Υἱὸν εὐρίσκεται». ¹⁰¹ Ἡ ἐνότητα τῆς οὐσίας τοῦ Πατέρα πρὸς ἐκείνη τοῦ Υἱοῦ διατρανώνεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου.

«Ἀκουέτωσαν δὲ ἰδίᾳ καὶ Ἀρειομανῖται, ὅτι εἷς ἔστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος... ἀχώριστον ἔχων πρὸς τὸν Πατέρα ἑαυτοῦ τὴν ἐνότητα τῆς θεότητος... Ἐπεὶ μὴ οὕτως ἔχει, διατὶ δι' αὐτοῦ κτίζει ὁ Πατήρ;» ¹⁰²

Τὸ κείμενο τῆς Γενέσεως τέθηκε ὡς βάση αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἔοιλοι συμφωνοῦσαν ὅτι τὰ χωρία τῆς Γενέσεως, ὅπως π.χ. 1,1 καὶ 1,26 καθὼς καὶ οἱ φράσεις «καὶ εἶπεν ὁ Θεός... καὶ ἐγένετο οὕτως», ἀφοροῦσαν στὰ δύο πρόσωπα τῆς Θεότητος. Στὸν Πατέρα ἢ πρῶτη, «καὶ εἶπεν ὁ Θεός», καὶ στὸν Υἱὸ ἢ δεύτερη, «καὶ ἐγένετο οὕτως».

Μερικὰ ὅμως χωρία τῆς Γραφῆς, ἰδιαίτερα τῆς Κ.Δ., πρόσγραφαν στὸν Υἱὸ «ἀδυναμία», ὅπως π.χ. τὸ Ἰωάν. 5,19, ἢ «ἄγνοια», ὅπως τὸ Μάρκ.

100. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ Συνόδων 15*. Ὁ Ἄρειος ὑποστήριξε ὅτι «θελήματι καὶ βουλή ὑπέστη πρὸ χρόνων καὶ πρὸ αἰώνων». Ἐπιστολὴ πρὸς Εὐσέβιον Νικομηδείας. ΒΕΠ 37, 95. Ὁ Εὐνόμιος διασαφηνίσει ὅτι ὁ Πατέρας γέννησε τὸν Υἱὸ «οὔτε οὖν τῆ ἑαυτοῦ οὐσία ἀπεχρήσατο, ἀλλὰ τῆ βουλήσει μόνῃ· οὔτε κατὰ τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, ἀλλ' οἷον ἐβουλήθη, ἐγέννησεν». Ἀπολογία 28: ΡG 30, 868 ΑΒ. SC 305, 296. ΒΕΠ 52, 156 καὶ ἀκόμα περισσότερο, ὅτι «ὑπέστη δὲ βουλήσει τοῦ πατρὸς ὁ μονογενής, οὐ πρὸς τὴν οὐσίαν, πρὸς δὲ τὴν ἐνέργειαν, ἥτις ἐστὶ καὶ βούλησις». Ἀπολογία 24: ΡG 30, 860. SC 305, 282. ΒΕΠ 52, 152.

101. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Περὶ Ἁγίας Τριάδος*; Λόγος Θ: ΡG 39, 284. ΒΕΠ 43, 149. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος θεωρεῖ ὅτι τὴ διδασκαλία αὐτὴ οἱ ἀρειανοὶ ἔμαθαν ἀπὸ τοὺς Γνωστικοὺς «ἐνθεν οἱ Ἀρειανοὶ μαθόντες, θέλημα καὶ βούλησιν προηγέσθαι θέλουσι τοῦ λόγου». Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν Γ 60*.

102. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν Β, 41*.

13,32.¹⁰³ Αυτά ανάγκασαν τούς άρειανούς νά εξηγήσουν τά χωρία τής Γενέσεως πού προαναφέρθηκαν.

«Πρότερον έποίησεν ό Πατήρ και ύστερον ό Υιός έτεχνάσατο».

«Ό Πατήρ έποίησεν καθ' έαυτόν πρότερον ούρανόν και ύστερον λαβών τό όμοίωμα τοῦ πρώτου ούρανοῦ ό Υιός οὔτως έργάσατο»

«δεῦρο ποιήσω και ύποδείξω πῶς έργάση»

«έποίησε και έδειξε τῷ Υιῷ πῶς δεῖ ποιεῖν τόν άνθρωπον».

Ό Υιός βρισκόταν «έν άγνοία, ίνα μετά τό μαθεῖν τέχνην τότε τά έξ αὐτῆς έργάσεται».¹⁰⁴

Έκφράσεις όπως «Γεννηθήτω», «Εἶπεν ό Θεός» κ.λπ. οί αίρετικοί τίς θεωροῦσαν ότι προέρχονταν από τόν Πατέρα και έπέιχαν θέση «έντολῆς» πρὸς τόν Υιό, ό όποῖος άγνοοῦσε «τί δεῖ γενέσθαι και πῶς δεῖ».

Στό σημείο αὐτό ό Δίδυμος εἶναι σαφῆς. Ὅχι μόνο στό ύπόμνημα τής Γενέσεως, αλλά και στό ύπόμνημα στοῦς Ψαλμούς, σχεδόν πανομοιότυπα, άπορρίπτει αὐτή τή διδασκαλία τῶν άρειανῶν. Ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ ή Γραφή στα χωρία αὐτά εἶναι «ήμῶν ένεκα» και δέν ανταποκρίνεται στα πράγματα. Μὲ τίς έκφράσεις αὐτές, όπως «αὐτός εἶπεν», «αὐτός ένειείλατο» δείχνεται ή «ένωσις» και ή «συμφωνία» τοῦ Πατέρα και τοῦ Υιοῦ, άκόμη δὲ περισσότερο ότι δημιουργός εἶναι όχι μόνο ό Πατέρας αλλά και ό Υιός, όπως ύποστηρίζει σέ δύο παράλληλα κείμενα.

«Διόπερ εάν άκούωμεν εἶπεν ό Θεός και τό έγένητο οὔτως, τόν Υιόν νοοῦντες, τόν άκούοντα και πληροῦντα τό βούλημα ...ωτινος διαλαμβάνομεν οὔ...ν...ους ίνα και άκου...ποίησι...α...εν άλλ' ίνα ήμεῖς Πατρός και Υιοῦ ένωσιν έχοντες διά τούτων τῶν λέξεων δημιουργόν τῶν όλων τόν Πατέρα και τόν Υιόν πιστεύωμεν, οὔχ έτερα τοῦ Πατρός και

“ώσπερ γάρ εάν άκούωμεν ότι “Εἶπεν ό Θεός Γεννηθήτω”, και “αὐτός εἶπεν, και έγηνήθησαν, ένειείλατο, και έκτίσθησαν”, οὔκ ανθρώπινως, άκούομεν ταῦτα· οὔ γάρ άγνοοῦντι τῷ Υιῷ τί δεῖ γενέσθαι και πῶς δεῖ, ένειείλατο και εἶπεν, άλλ' ήμῶν ένεκα, ίνα δειχθῆ ή ή συμφωνία τοῦ Πατρός και

103. Ἰωαν. 5, 19. «Οὐ δύναται ό Υιός ποιεῖν άφ' έαυτοῦ οὔδέν, άν μη τι βλέπη τόν πατέρα ποιούντα».

Μάρκ. 13, 32. «...οὔδεις οἶδεν, ... οὔδὲ ό Υιός, εἰ μη ό Πατήρ».

104. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, Πανάριον 69, 78. G. CS 3.

ἔτερα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐργαζομένου· τοῦ Υἱοῦ, ὅτι βουλήματι ἐνὶ εἴρηται γὰρ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ· “Ἄ γέγονεν τὰ πάντα καὶ προνο- γὰρ ἂν ἐκείνος ποιῆ, ταῦτα καὶ ὁ εἶται τὰ ὅλα». ¹⁰⁶
 Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ” ¹⁰⁵.

Γιὰ τοὺς αἵρετικούς, λοιπόν, ὅλων τῶν τάσεων ἐκφράσεις σὰν αὐτὲς τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς *Γενέσεως* φανερώνουν τὴ βούληση τοῦ Πατέρα πρὸς τὸν Υἱὸ μὲ σκοπὸ αὐτὸς νὰ γνωρίσει καὶ νὰ πράξει ἀναλόγως.

Βρίσκει ὁμοίως ὁ *Δίδυμος* τὴν εὐκαιρία στὸν ὑπομνηματισμὸ τῶν χωρίων *Γεν.* 1,14 καὶ 1,16, νὰ παρατηρήσει ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἐκφράσεις στὴ *Γραφή*, ὅπου ὁ Πατέρας δὲν ἀναγγέλει τὸ βούλημά του στὸν Υἱὸ καὶ παρὰ ταῦτα ὁ Υἱὸς τὸ γνωρίζει καὶ τὸ πράττει.

«καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρα- νοῦ»· «καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους»· «καὶ ἐγένετο οὕτως»· Τὸ δὲ «καὶ ἐγένετο οὕτως», ἀνταποδοτικὸν ὄν, δείκνυσιν ὅτι τοῦτ' ἐποίησεν ὁ Υἱὸς ὅπερ ὁ Πατὴρ ὑποστήναι ἐθέλησεν. Καὶ γὰρ, οὐκ εἰρη- μένου πόσοι γένωνται φωστῆρες, ἐπηνέχθη· «Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας»· οὕτως ἢ αὐτὴ καὶ βούλησις καὶ ἐνέργεια Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. ¹⁰⁷

Ὁ Υἱὸς γνωρίζει τὸ βούλημα τοῦ Πατέρα, ὄχι γιατί τοῦ τὸ ἀναγγέλει αὐτὸς, ἀλλὰ γιατί ὁ ἴδιος εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Πατέρα. ¹⁰⁸

Ἀπαράλλαχτα ἐπιχειρήματα χρησιμοποίησε ὁ *Δίδυμος* μὲ τὰ ἴδια γρα- φικὰ χωρία καὶ στὸ ἔργο του, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. ¹⁰⁹

105. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 66. BEP 50, 23.

106. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*. PsTV, 208. BEP 46, 356. Στὸ ἴδιο ὑπόμνημα ὁ *Δίδυμος* τὴ διδασκαλία αὐτὴ τὴν ἀποδίδει στὴν ομάδα τοῦ *Εὐνομίου*. PsTV, 220. BEP 46, 357. «Καὶ οὐκέ- τι ὁ Πατὴρ ἔστιν ὁ λέγων· “λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ” ἀλλ' ὁ Υἱός· οὐ γὰρ λαμβάνω αὐτὸ ὡς λέγουσιν οἱ *Εὐνομίου*· Αὐτὸς ὁ ἐξερευξάμενος λόγον λέγει τῷ βασιλεῖ, ὃ ἐκάθισεν, τὰ ἔργα, τῷ γεννητῷ λόγῳ, ἵνα εἰπῆν αὐτά, ἵνα γινῶ αὐτά».

107. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 98-100. BEP 50, 33.

108. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*. SC 233, 64. BEP 50, 23.

Γεν. 1,6. «Καὶ ἐγένετο οὕτως· Ἐδεῖ γὰρ τὸ βούλημα τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γενέσθαι, τοῦ ἔργου θάπτον δειχθέντος, καὶ ἅμα τῷ λόγῳ καὶ τῷ θελήματι ὑποστάντος. Θέλημα δὲ αὐτοῦ ὁ Υἱὸς ὑπάρχει δι' οὗ τὰ ὅλα συνέστη, Σοφία ὣν τοῦ γεννήσαντος λέγουσα· “Ἦνίκα ἠτοιμάξα τὸν οὐρανόν, συμπροήμην αὐτῷ».

109. ΔΙΔΥΜΟΥ, *Περὶ ἁγίου Πνεύματος*. PG 39, 1064-1065. BEP 44, 189-190.

«Si quando ergo legitur in Scripturis: “Dixit Dominus Domino Meo”; et alibi: “Dixit Deus, Fiat lux”, et si qua his similia, digne (al. digna) Deo accipere debemus. Neque enim ignorante Filio (qui sapientia et veritas est) Pater suam nuntiavit voluntatem, cum omne, quod loquitur, sapiens verusque subsistens, in sapientia habeat et in substantia. Loqui ergo Patrem et audire Filium vel e contrario

« Ἄν ἄρα ἀναγινώσκωμεν ἐνίστε εἰς τὰς Γραφάς· “Ἐἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυριῷ μου” (Ψαλ. 109,1) καὶ ἀλλαχοῦ· “Ἐἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς” (Γεν. 1,3), καὶ ἄλλα παρόμοια, ὀφείλομεν νὰ ἐννοήσωμεν ταῦτα κατὰ τρόπον ἄξιον τοῦ Θεοῦ. Διότι καὶ ὁ Πατήρ, ἀγνοοῦντος τοῦ Υἱοῦ, (ὅστις εἶναι ἡ σοφία καὶ ἡ ἀλήθεια), δὲν ἀναγγέλει τὴν θέλησίν του, ἐφ’ ὅσον πρέπει νὰ κρατῆ, ὡς ἄφ’ ἑαυτοῦ σοφός καὶ ἀληθής πᾶν ὅ,τι λέγει ἐν τῇ σοφίᾳ του καὶ τῇ οὐσίᾳ του. Τὸ νὰ ὀμιλῇ ἄρα ὁ Πατήρ καὶ νὰ ἀκούῃ ὁ Υἱός, ἢ καὶ τὸ τὰνάπαλιν, ὀμιλοῦντος τοῦ Υἱοῦ νὰ ἀκούῃ ὁ Πατήρ, τοῦτο δηλοῖ τὴν αὐτὴν οὐσίαν ἐντὸς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ τὴν ὁμοφωνίαν των... Ἐξ ἄλλου, ἵνα μὴ δύναται τις, νὰ διαχωρίσῃ τοῦτο τῆς θελήσεως καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ Πατρὸς γέγραπται... Παρόμοιον τι λέγει καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ ἑαυτοῦ (Ἰωάν. 5,30) καὶ ἀλλαχοῦ. “Οὐ δύναται ὁ Υἱός ποιεῖν ἄφ’ ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μὴ τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιῶντα”. Ἄν λοιπὸν ἐνοῦται μετὰ τοῦ Πατρὸς, οὐχὶ κατὰ τὸν λόγον τοῦ Σαβελλίου, ὅστις συγχέει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀδιάκριτον τῆς φύσεως ἢ τῆς οὐσίας, οὗτος δὲν δύναται νὰ ποιῆσῃ τι ἄνευ τοῦ Πατρὸς, καθὸ τὰ ἔργα τῶν κεχωρισμένων εἶναι διάφορα, ἀλλ’ οὗτος, βλέπων τὸν Πατέρα ἐνεργοῦντα, ἐνεργεῖ καὶ αὐτός, ἐνεργῶν οὐχὶ κατὰ δεύτερον βαθμὸν καὶ κατόπιν ἐκείνου. Διότι, ἂν ταῦτα ἤθελον γίνεσθαι καθ’ ὅμοιον τρόπον, τότε ἤθελον νὰ εἶναι ἄλλα τὰ ἔργα τοῦ Υἱοῦ. Εἶναι δὲ γεγραμμένον “Ἄ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ” καὶ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι εἶναι ὁ Πατήρ, “ταῦτα καὶ Υἱός ὁμοίως ποιεῖ” (Ἰω. 5,19). Ὡς λοιπὸν, ἐνεργοῦντος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐχὶ κατὰ τὴν τάξιν τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐνεργείας, ἅπαντα τὰ παρ’ αὐτῶν ποιούμενα ὑπάρχουν ὅμοια καὶ ταῦτά, καὶ ὡς ὁ Υἱός, μὴ δυνάμενος νὰ διαχωρισθῆ τοῦ Πατρὸς, δὲν δύναται νὰ ποιῆσῃ τι ἄφ’ ἑαυτοῦ...».¹¹⁰

Filio loquente audire Patrem ejusdem naturae in Patre et Filio consensusque significatio est... Denique ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est (Ἰωάν. 5,30): Cui etiam simile de seipso Salvator ait (Ἰωάν. 5,19): “Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem”. Si enim unus est Patri Filius, non juxta Sabelii dictum Patrem et Filium confundentis, sed juxta indiscretionem essentiae, sive substantiae, non potest quidquam absque Patre facere, quia separatorum diversa sunt opera, sed videns operantem Patrem et ipse operatur, non secundo gradu et post illum operans. Alia quippe Patris, alia Filii opera esse inciperent, si non aequaliter fierent. Scriptum est autem: “Que enim ille facit”, haud bubium quin Pater, “haec eadem Filius similiter facit”. Quod si operante Patre et Filio non juxta ordinem primi et secundi, sed juxta idem tempus operandi eadem et indissimilia subsistunt universon, quae fiunt, et Filius non potest a semetipso quidquam facere, qui a Patri non potest separari...». ΔΙΔΥΜΟΥ, Περὶ ἁγίου Πνεύματος: PG 39, 1064-1065. ВЕП 49, 240-241.

110. Μετάφραση π. Γρηγορίου Νόβακ καὶ Ι.Τ. Παμπουκῆ. ВЕП 49, 240-241.

Συμπερασματικά ἐκφράσεις τῆς *Γραφῆς* ὅπως *Γέν.* 1,1 καὶ 1,3 *Ψαλ.* 109, 1 κ.λπ. χωρία:

- Δὲν πρέπει νὰ «θεωροῦνται ἀνθρωπίνως», ἀλλὰ κατὰ «τρόπον ἄξιον τοῦ Θεοῦ».

- Δὲν ἔχουν γραφεῖ μὲ σκοπὸ νὰ δείξουν τὴν ἄγνοια, ἢ τὴν ἀδυναμία τοῦ Υἱοῦ ἢ νὰ δηλώσουν τὴν «ἀναγγελία τῆς θελήσεως τοῦ Πατέρα» σὸν Υἱό, ἀλλὰ «ἡμῶν ἕνεκα».

- Δείχεται μὲ αὐτὲς ἡ «ένωσις» τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ, δηλ. ἡ ἐνότητα τῆς οὐσίας Τους.

- Διακρίνονται τὰ πρόσωπα: ὁ Πατέρας, μὲ τὴν ἔκφραση «εἶπεν ὁ Θεός», καὶ ὁ Υἱός, μὲ τὸ «γεννηθήτω», καὶ ἀποφεύγεται ὁ Σαβελιανισμός.

- Φανερόνεται ἡ συμφωνία (ὁμοφωνία;) τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴ δημιουργία.

- Ἐμφανίζεται ἡ ταυτότητα τῶν ἔργων «οὐχ ἕτερα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐργαζομένοι».

- Ἀναδεικνύεται ἡ ταυτόχρονη, (ἅμα, ἄχρονη) ἐνέργεια τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀποφεύγεται ἡ «κατὰ τάξιν» τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἐνέργεια.

- Ἀποκαλύπτεται τέλος ἡ ταυτότητα τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ.¹¹¹

Οἱ δογματικὲς αὐτὲς θέσεις δὲν ξεπεροῦν τὶς θεολογικὲς ἀντιλογίες ποὺ ξεφύτρωσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 341 καὶ 360.¹¹² Ἰδιαίτερα, θυμίζον τὴν καταδίκη τῆς διδασκαλίας τῶν *Μαρκέλλου* Ἀγκύρας καὶ *Φωτεινοῦ* Σιρμίου, καὶ τὶς ἀτέρμονες συζητήσεις μεταξὺ τῶν ὁμοίων καὶ ἀνομοίων καὶ ὁμοιοουσιανῶν καθὼς καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ γνωστοῦ ὁμοιοουσιανοῦ *Γεωργίου* Λαοδικείας «*ἡ γὰρ νῦν αἵρεσις κατὰ μὲν τὴν βούλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἀποφαίνεται εἶναι ὅμοιον τὸν υἱὸν τῷ πατρί, κατὰ δὲ τῷ εἶναι ἀνόμοιον εἶναι τὸν υἱὸν τῷ Πατρί· ὡς κατασκευάζεσθαι παρὰ τῶν νῦν καινῶν αἰρετικῶν, ὅτι ἡ μὲν βούλησις τοῦ υἱοῦ καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ ὁμοία τῇ βουλήσει τοῦ Πατρὸς καὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς δὲ ὁ υἱὸς ἀνόμοιος τῷ Πατρί· καὶ διὰ τοῦτο τὴν μὲν βούλησιν τοῦ υἱοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν βούλον-*

111. Ἡ ἔκφραση «ταυτότητα βουλήσεως», –«ἡ αὐτὴ βούλησις»–, εἶναι ἀντίθετη μὲ τὴν ἔκφραση, «ὅμοιος ἔστιν κατὰ τὴν βούλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὰ ἐνεργήματα», τῶν ὁμοιοουσιανῶν, ποὺ τὴν χρησιμοποίησαν, γιὰ νὰ δείξουν ὅτι «ὁ Πατέρας ποιεῖ “αὐθεντικῶς” καὶ ὁ Υἱός “οὐκ αὐθεντικῶς”, ὡς ὁ Πατὴρ, ἀλλ’ ὁμοίως». Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, Ὑπόμνημα περὶ Τριάδος; PG 42, 425-444 (ἐκ τοῦ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, Κατὰ Αἱρέσεων). ΒΕΠ 29, 291.

112. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περὶ τῶν ἐν Ἀρμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ Συνόδων, 26-29.

ται ὁμοίαν τῇ βουλήσει τοῦ Πατρὸς καὶ τῇ ἐνεργείᾳ, τὸν δὲ υἱὸν οὐ βούλονται ὁμοιον εἶναι τῷ Πατρὶ...». ¹¹³

Ἡ μέχρι τώρα ἐξέταση ἐκφράσεων, ὄρων καὶ λέξεων τῆς *Γραφῆς* κατέδειξε τὴν προσπάθεια τοῦ Δίδυμου νὰ τὴν ἐρμηνεύσει μὲ ἀμφιλάφεια, δηλ. χωρὶς τὴ στιγμὴν προσκόληση στὸ γράμμα καὶ τὴ μονοδιάστατη θεώρησή της.

Στὴ συνέχεια προβάλλει ἡ ἀνάγκη νὰ προχωρήσουμε καὶ στὴν ἴδια τὴ θεώρηση τῆς ἔννοιας Λόγος-λόγος στὸ Θεό, ἀφοῦ τελικὰ αὐτὸς ἦταν ποὺ προκαλοῦσε τὶς διαφορετικὲς ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις, οἱ ὁποῖες κατέληγαν σὲ θεολογικὰ πορίσματα ποὺ προκαλοῦσαν τὴν ἀντιλογία μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν ὁμάδων.

(συνεχίζεται)

113. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΟΔΙΚΕΙΑΣ, *Ἐπιστολή Πανάριον*, (ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ). GCS 37, 3, 13, 1-4. Περισσότερα γιὰ τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν ὁμοιουσιανῶν, *Γεώργιο Λαοδικείας καὶ Βασίλειο Ἀγκύρας* βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ Β, σελ. 208-218.